

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

VI. évfolyam

2009/1.

www.kul-vilag.hu

TARTALOMJEGYZÉK:

TANULMÁNYOK

Vámos Péter:

„Mi történt a kínaiakkal?”

A magyar–kínai kapcsolatok 1956–1966 között

1

Ablaka Gergely:

Hol tart a Khomeini ajatollah által meghirdetett iszlám forradalom?

(Harminc éves az Iráni Iszlám Köztársaság)

26

Kiss-Csapó Gergely:

Az autonómia és a modernizálódás kérdései Ladakhban

42

KÖNYVISMERTETÉS

Salát Gergely:

Csoma Mózes: Korea – Egy nemzet, két ország

61

Impresszum

66

Vámos Péter:

„Mi történt a kínaiakkal?”

A magyar–kínai kapcsolatok 1956–1966 között

Az 1956-os forradalom és a nagy proletár kulturális forradalom 1966-os kirobbanása közötti évtizedben Kína és a szovjet tömb országainak viszonya fokozatosan megromlott. A hatvanas évek közepén bekövetkező szakítás 1969-re a Szovjetunió és Kína közötti fegyveres konfrontációba torkollott. A szocialista országokkal szemben Kína differenciáló politikát folytatott. Peking az alapján tett különbséget a külpolitikájukat a Szovjetunióval szorosan egyeztető országok között, hogy azok mennyire függetlenedtek Moszkvától. A kínai–szovjet szakítást követően a magyar vezetők, lehetőségeikhez mérten, mindent elkövettek, hogy megakadályozzák a kapcsolatok további romlását és elkerüljék a két ország közötti teljes szakítást. A döntés azonban, mint 1949 óta mindig, a moszkvai és a pekingi vezetés kezében volt.

Vámos Péter tanulmánya dr. Salát Gergely (szerk.): Kínai történelem és kultúra. Tanulmányok Ecsedy Ildikó születésének 70., halálának 5. évfordulójára (Sinológiai Műhely sorozat 6.) c. kötetben fog megjelenni a Balassi Kiadó gondozásában. A szerző és a szerkesztő szíves hozzájárulásának köszönhetően a Kül-Világ folyóirat lehetőséget kapott a 2009. második felében publikálandó tanulmány előközlésére.

A Kádár-korszak külpolitikája 1962–1963-ig a rendszer nemzetközi elismertetése jegyében zajlott. Az MSZMP belpolitikája 1956 után némileg eltért a korábbi doktriner kommunista vonaltól, más irányba mozdult, mint a szovjet modell. A konszolidációra törekvő pártvezetőség kényszerű kompromisszumokat kötött, és végrehajtott több olyan változtatást, amelyeket a társadalom már 1953 óta remélt. Előtérbe került az életminőség javítása (többek között a korábbi időszakot sokszorosan meghaladó lakásépítés kezdődött). Az oktatás, a

* Vámos Péter a nyelvtudomány kandidátusa, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, a KRE Japán Tanszék habilitált docense. Kutatási területe: Kína modern története és külkapcsolatai, a kereszténység története Kínában. Legújabb könyve: *Kína mellettünk? Kínai külügyi iratok Magyarországról, 1956.* (Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2008). A tanulmány az OTKA K 78484 sz. projekt keretében készült. A szerző köszönetét fejezi ki a taiwani Chiang Ching-kuo Alapítványnak (Chiang Ching-kuo Foundation for International Scholarly Exchange) a magyar–kínai kapcsolatok dokumentumainak kutatásához nyújtott támogatásért.

kultúra és a tudomány területein mérsékelt önállósodás mehetett végbe. A gazdaság irányítására reformterveket kezdeményeztek, amelyek épp a vizsgált évtized végén, 1966-ban öltöttek testet az MSZMP határozatában.¹

Kádár viszonylag szabad kezet kapott a Szovjetuniótól az ország belső ügyeinek alakításában. Ennek érdekében és feltételeként viszont nemzetközi ügyekben szinte teljesen alávetette magát Moszkva akaratának. Kádár hazai elfogadottságát liberalizációval igyekezett megteremteni, és ezt a belpolitikai törekvését szigorú ideológiai követelmények hangoztatásával és a szovjet külpolitika fenntartás nélküli kiszolgálásával védte. A külpolitikai felzárkózás a magyar–kínai kapcsolatokban is megmutatkozott. Kádár nagyra értékelte ugyan a kínai eredményeket, amelyekről 1956-os és 1957-es látogatása alkalmával személyesen is módja volt meggyőződni, elfogadta Mao Zedong 毛泽东 politikai iránymutatását és anyagi támogatását, de hűségesen és fenntartások nélkül követte a szovjet Kína-politika változásait. A magyarok ideológiai-politikai kezdeményezései vagy a kínai megnyilvánulásokra adott válaszok soha nem hágták át a szovjet irányítású szocialista országok egyeztetett kereteit.

A politikai kapcsolat elsődleges szerepe

A szovjet–kínai viszony 1956–1966 közötti évtizede a nyílt konfrontációba torkolló ideológiai vita időszaka volt.² A kommunista világon belüli hidegháborúhoz vezető vita három, ideológiai köntösbe bújtatott politikai téma körül bontakozott ki: a sztálini társadalmi-gazdasági fejlődési modell alkalmazhatósága; a Szovjetunióban zajló desztalinizáció, illetve annak a szocialista világon végigsöpört hatása; valamint az imperializmussal szembeni helyes viszony kérdése körül. Kína számára nem volt nemzetbiztonsági kérdés a Varsói Szerződéshez tartozó államokkal fenntartott kapcsolat, de a Szovjetunióhoz fűződő különleges viszonyuk miatt nem tekintette őket függetlennek, így a Moszkvával folytatott vitái – és a nézeteltéréseket kísérlő intézkedések – ezeket az országokat, így Magyarországot is közvetlenül érintették.

Az SZKP XX. kongresszusát követően a szovjet párt politikájától lassan eltávolodó, de a nyílt szembeforduláshoz elég erőt még nem érző kínai vezetés 1956 őszén még csak azt tűzhette ki célul, hogy befolyását igyekezzék a lehető legnagyobb mértékben kiterjeszteni a szovjet érdekszférába tartozó kelet- és közép-európai szocialista országokra. E törekvése a legnagyobb

¹ Magyar Országos Levéltár, a továbbiakban MOL MKS 288 f. 4/ 80–81 ő.e. Az MSZMP KB ülésének jkv. 1966. május 25–27.

² A téma legújabb feldolgozását lásd LÜTHI 2008.

sikerrel Magyarország esetében járt. A magyar politikusok és kínai partnereik között kialakult jó személyes viszony, az 1956-os magyar események kínai belpolitikai tanulságai, a szocializmus építésében elért magyar eredmények kínai megítélése, illetve az (ugrásszerű) kínai fejlődés magyar elismerése – 1960-ig legalábbis – hozzájárult ahhoz, hogy a magyar–kínai kapcsolatok lassabban és nem olyan drámai módon romlottak meg, mint a szovjet–kínai viszony. A budapesti kínai nagykövetség 1957-es éves összefoglaló jelentésében azt hangsúlyozza, hogy egy év alatt a kínai–magyar kapcsolatokban ugrásszerű fejlődés következett be. A jelentés az okok között a *Renmin Ribao*ban 人民日报 1956. december 29-én megjelent „Még egyszer a proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól” című vezércikk magyarországi hatását említette, valamint Zhou Enlai 周恩来 miniszterelnök látogatását, amelynek során Zhou a 600 milliós kínai nép nevében teljes támogatásáról biztosította az új magyar vezetést.³ A magyarországi események értékelése a kínai vezetők belpolitikájában fontos hivatkozássá vált, és kimondva, kimondatlanul mindig vonatkozási pont maradt a szovjet–kínai, illetve a magyar–kínai tárgyalásokon.

1956-ot követően, és különösen a hatvanas évektől Kína igyekezett a Szovjetunió és szövetségesei közötti, bizalomra épülő kapcsolatokat „puha” és „kemény” módszerek változatos felhasználásával (diplomácia, kereskedelmi kapcsolatok, politikai kampányok, illetve fegyveres erő) elbizonytalanítani, a szövetségeseket elválasztani egymástól. Magyarország „megnyerésére” az első ilyen próbálkozás az 1956-os forradalom utáni időszakban történt.⁴

Kádár erős személyes kötődést és érdeklődést mutatott a kínai ügyek iránt, mindvégig szimpátiával figyelte a kínai belpolitika és a szovjet–kínai kapcsolatok alakulását, és mindent elkövetett annak érdekében, hogy az ideológia viták a lehető legkisebb mértékben legyenek befolyással a magyar–kínai kapcsolatokra. Ha az MSZMP KB vagy PB ülésein Kínával kapcsolatos ügyeket tárgyaltak, mindig előterjesztéseket tett, mások előterjesztéseihez megjegyzéseket fűzött, és – természetesen – a legtöbb esetben az ő álláspontja kerekedett felül.

Az 1956–59 közötti három évben egymást követték a magas szintű párt- és állami vezetők látogatásai, és jelentősen bővültek a kulturális kapcsolatok.⁵ A pekingi

³ Zhu Xiongyali dashiguan 1957 nian gongzuo zongjie baogao (A magyarországi nagykövetség 1957-es összefoglaló jelentése). Budapest, 1958. január 26. Zhonghua Renmin Gongheguo Waijiaobu Dang'anguan (A KNK Külügyminisztériumának Levéltára, a továbbiakban KNKKL) 109-01145-01.

⁴ A kérdésről bővebben lásd VÁMOS 2008.

⁵ Csak két példa: Zhou Enlai volt az első kormányfő, aki az októberi események után, 1957. január 16-án Magyarországra látogatott. 1957. október 1-jén a kínai nemzeti ünnep díszvendége a Kádár János vezette magyar

külügyminisztérium Szovjetunió–Kelet-Európa Osztálya 1958 végi értékelése a kínai–magyar viszonyt az egység, barátság és kölcsönös segítségnyújtás alapján álló testvéri kapcsolatként jellemezte.⁶ A jó kapcsolat a Kölcsönös Barátsági és Segítségnyújtási Szerződés 1959. májusi aláírásával teljeseedett ki, amelyet Pekingben Münnich Ferenc miniszterelnök írt alá (a 20. században ez volt az utolsó magyar kormányfői vizit). Ugyanebben az évben Kínában járt Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke, Magyarországon Zhu De 朱德, az államelnök helyettese és Peng Dehuai 彭德怀 marsall, honvédelmi miniszter. A Kínába látogató magyar küldöttségek csodálattal beszéltek a népi kommunák rendszeréről és a nagy ugrás eredményeiről. A magas szintű állami delegációkat 1960-ban egy magyar pártküldöttség kínai látogatása követte.

1959 decemberében az MSZMP VII. kongresszusát a kínai sajtó történelmi jelentőségű eseménynek, a szocialista építés mérföldkövének, és az imperializmusra mért újabb csapásnak nevezte. A magyar párt eredményeit mind Hruscsov, mind Tan Zhenlin 谭震林, a kínai delegáció vezetője nagyra értékelte. A pekingi magyar ügyvivő teljesen elégedett volt a magyar pártkongresszus kínai sajtóviszhangjával.⁷ A budapesti kínai nagykövetségnek a kínai–magyar kétoldalú kapcsolatok első évtizedét értékelő jelentése arról számolt be, hogy a magyarok rendkívül nagy figyelemmel kísérik a kínai párt és személyesen Mao elnök állásfoglalásait: „bármilyen jelentős nemzetközi probléma felmerülése esetén sokan kíváncsiak arra, hogy a kínai párt és az Elnök hogyan nyilvánít véleményt”.⁸

A nemzetközi kommunista mozgalom irányvonalát illető kínai vélemény a hatvanas évek elejére jelentős változáson ment keresztül. A szovjet–kínai ideológiai vita nyilvánosságra kerülésének első jelzése az „Éljen a leninizmus!” című cikk volt, amely a párt elméleti folyóirata, a *Hongqi* 红旗 (*Vörös Zászló*) áprilisi számában jelent meg. A szöveg, amelyet a *Renmin Ribao* szerkesztőségi cikke és Lu Dingyi 陆定一 beszéde követett, megerősítette a népi kommunák gyakorlatának helyességét, Lenin megingathatatlan antiimperializmusának követésére szólított, és támadást intézett a „Tito-klikk által képviselt modern revizionizmus”

párt- és kormányküldöttség volt. Kádár az ünnepi felvonulást Mao Zedong mellől, a Mennyei Béke Kapujának erkélyéről nézhette végig.

⁶ *Waijiaobu Su Ou si guanyu Xiongyali 1958 nian xingshi he Zhongxiong guanxi de nianzhong zongjie* (A külügyminisztérium Szovjetunió–Kelet-Európa Osztályának év végi összefoglaló értékelése az 1958-as magyarországi helyzetről és a kínai–magyar kapcsolatokról). Peking, 1958. december 30. KNKKL 109-01200-08.

⁷ *Szigeti Károly ideiglenes ügyvivő jelentése (előadó: Bajnok József): Hogyan foglalkozott a kínai sajtó az MSZMP VII. kongresszusával.* Peking, 1959. december 18. MOL KÜM TŰK XIX-J-1-j-Kína-27/b-001453-1960.

⁸ *Zhu Xiong dashiguan: Zhongxiong liangguo guanxi de zongjie* (Magyarországi nagykövetség: A kínai–magyar kétoldalú kapcsolatok összefoglalása.) Budapest, 1959. KNKKL 109-01398-03.

ellen. Az év folyamán a kínaiak minden adandó alkalmat megragadtak saját álláspontjuk kifejtésére. Az első nyilvános összecsapásra a Román Kommunista Párt júniusi kongresszusán került sor, ahol a kínai küldött támadta Hruscsovot, sürgette a „nemzetközi kommunista mozgalomra leselkedő legnagyobb veszély”, a revizionizmus elítélését. Szeptembertől a kommunista és munkáspártok moszkvai konferenciájára készülöben, illetve az értekezlet idején a KKP igyekezett a tizenegy szocialista ország állampártjainak küldötteit meggyőzni az SZKP álláspontjának helytelen voltáról. E kísérlet azonban kudarcot vallott, mivel minden „testvérpárt” felsorakozott a szovjet párt mögé.⁹

A kínaiak törekvései ebben az időszakban még nem voltak nyilvánvalóak sem Kínában dolgozó magyar diplomaták, sem a budapesti politikusok előtt. Alig néhány nappal a román pártkongresszus után, nem sokkal a szovjet szakértők Kínából történő kivonása előtt, a pekingi magyar ügyvivő az alábbiakat jelentette Kínából:

„A múlt évi további nagy ugrás eredményei lelkesedést váltottak ki, s tovább ösztönözték a dolgozó tömegeket az idej nagy eredményekre, a nagy ugrás ez évi folytatására. 1960 első néhány hónapjában jelentős gazdasági eredmények születtek. Ezekben a hónapokban történt meg Kína 10 éves történelmében először, hogy az előző év végére nagy erőfeszítésekkel elért eredmények után a következő év elején nem esett vissza a termelés, hanem egyenletesen tovább növekedett.”¹⁰

A magyar diplomata arról számolt be, hogy a modern revizionizmus elleni harc folytatódott, de a támadások célpontja kizárólag Tito és Jugoszlávia volt. Véleménye szerint a szocialista országok és Kína közötti véleménykülönbségek az imperializmussal való békés egymás mellett élés vagy konfrontáció kérdésében Kína sajátos belső és nemzetközi helyzetéből adódtak. A magyar ügyvivő külön kiemelte, hogy 1960 első felében a szocialista országok és Kína kapcsolata tovább erősödött, amit számos kereskedelmi, konzuli, politikai és gazdasági segélyegyezmény tett még szorosabbá.

Ha a magyar diplomata véleményét összevetjük a Mihail Zimjanyin, a szovjet külügyminisztérium Távol-keleti Osztályának vezetője által 1959 szeptemberében, Hruscsov pekingi látogatását megelőzően készített háttéranyaggal,¹¹ azt találjuk, hogy összességében mindkét diplomata véleménye pozitív, de miközben a szovjet politikus jobban összpontosít a

⁹ A szovjet–kínai polémia az év folyamán folytatódott, mind a nyilvánosság előtt, mind a kulisszák mögött, és a 81 kommunista és munkáspárt 1960. november 10.–december 1. között Moszkvában megtartott második értekezletén kulminált, ahol Mao jelenlétének hiányában Deng Xiaoping vitte a prímet a szovjetek kritizálásában.

¹⁰ *Szigeti Károly ideiglenes ügyvivő: Követi összefoglaló jelentés.* Peking, 1960. június 13. MOL XIX-J-1-j Kína 5/a-004879/1960. Másolatban: M-KS-288/32/9/1960.

¹¹ KRAMER 1995.

problémákra, és a két párt közötti feszültséget hangsúlyozza, a magyar diplomata nem tulajdonít akkora jelentőséget a gondoknak, és figyelmen kívül hagyja a Kína és a szovjet tömb országai közötti különbségeket.

1960 nyarán az új magyar nagykövet, Martin Ferenc bemutatkozó látogatást tett többek között Chen Yi 陈毅 külügyminiszternél, Guo Moruónál 郭沫若, a Kínai Tudományos Akadémia elnökénél, valamint a szocialista országok misszióvezetőinél (Cservonyenko szovjet nagykövettel háromszor találkozott).¹² Chen Yi hangsúlyozta, hogy a viták a szocialista tábor országai között is elkerülhetetlenek, aminek okaként az egyes országok belső gazdasági helyzetét és a nemzetközi politikában elfoglalt helyét jelölte meg. Ugyanakkor azt nevezte lényeges elemnek, hogy ezen országok elvi kérdésekben azonos állásponton vannak és szorosan tömörülnek a Szovjetunió vezette szocialista táborba. A magyar nagykövet szerint e kérdésben a kínai vezetők őszintesége „teljesen meggyőző” volt. Azonban rögtön azt is hozzátette: „ennek ellenére úgy gondolom, hogy egyet kell értenünk Cservonyenko elvtárs véleményével, hogy a vitatott kérdések tisztázásánál a kínai elvtársak nem mutatnak teljes őszinteséget”.¹³

A kommunista és munkáspártok moszkvai értekezletére készülő magyar párt politikai bizottsága szeptember 6-i ülésén tárgyalta a követendő magyar magatartásról és a képviselendő álláspontról.¹⁴ A KKP az MSZMP-nek küldött levélben fejtette ki álláspontját. A magyar pártvezetés kötelesnek érezte magát a válaszra, de a válasz tartalmát illetően vita alakult ki. A magyar álláspont tervezetét a „Nézeteltéréseinkről a világhelyzet megítélésében, a nemzetközi kommunista mozgalom stratégiájának és taktikájának kérdésében” címmel Nemes Dezső, a KB külügyekért felelős titkára készítette. A PB-ülés feladata a szöveg véglegesítése volt. Ezt azután azon huszonhat párt képviselőinek kívánták eljuttatni, amelyek szeptember 30. és október 22. között a nagyobb konferencia által elfogadandó javaslattervezet elkészítésén dolgoztak. A PB-ülésen kilencen vettek részt, a dokumentum vitájához öten szóltak hozzá (Fock Jenő, Kádár János, Szirmai István, Gáspár Sándor és Marosán György). Minden hozzászóló egyetértett abban, hogy a dokumentumot nem kell nyilvánosságra hozni, a szövegben nem kell érinteni a kínai belpolitikai helyzetet, hogy ne érhesse őket az a vád, hogy beavatkoznak Kína belügyeibe; hogy a stílus ne legyen túl kritikus; hogy személyesen Mao Zedongot nem kell támadni; és hogy

¹² Martin Ferenc pekingi nagykövet levele Sik Endre külügyminiszternek. Peking, 1960. augusztus 21. MOL XIX-J-1-j Kína 5/bc-0035/RT-1960. Másolatban: M-KS-288/32/9/1960.

¹³ Uo. 4.

¹⁴ Az MSZMP PB 1960. szeptember 6-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS-288/5/199/1960.

a dokumentum nyelvezete tiszteletet sugalljon a KKP felé. Kádár többek között a következőket mondta:

„Induljunk ki abból, hogy a kínai testvérpárt forradalmi proletárpárt, melynek politikájában az utóbbi időben dogmatikus, szektás és a személyi kultusz jelenségei találhatók. Ez baj. Hogy ebből a politikából milyen szörnyűség jöhet ki, arra példa korábbi esetekből a magyar párt is. Nekünk ezt figyelembe véve kell állást foglalni. Tehát a kérdés felvetésénél, a tónusban feltétlen figyelembe kell venni, hogy nagy proletárpárttal, testvérpárttal vitatkozunk, de azt is, hogy elvi vita folyik, és ebben következeteseknek kell lennünk. A kérdés felvetésénél, a tónusnál tehát lehetünk figyelemmel bizonyos dolgokra, de elvi dolgokban ez nem segít, csak árt. Elvi kérdésekben engedményt tenni a legnagyobb veszély a nemzetközi munkásmozgalomban.”¹⁵

Néhány általános kérdés (háború és béke, békés átmenet) számba vételét követően Kádár egy „csiklandós kérdést” vetett fel. Helytelennek és károsnak nevezte azt, hogy a kínaiak nem zárt ajtók mögött, a testvérpártokkal egyeztetve alakították ki álláspontjukat, hanem egy nyilvánosan megjelenő, bárki számára hozzáférhető újságcikkben fejtették ki nézeteiket, majd ezt követően egy pekingi nemzetközi tanácskozáson (a Szakszervezeti Világszövetség főtanácsának 1960. júniusi nyilvános pekingi ülésén) hangoztatták azokat (vagyis szovjetellenes nézeteiket, a kétoldalú kapcsolatokat érintőnek tekintett vitájukat olyan nemzetközi fórum elé vitték, ahol a résztvevők többsége nem pártemberekből állt). Kádár javasolta, hogy a szövegbe foglalják bele a baráti véleménycsere, az elvtársi vitatkozás fontosságát, amitől nem szabad sajnálni sem időt, sem fáradságot, mert az segít és biztosítja a kommunisták harcának egyik elengedhetetlen feltételét, hogy „a zászló megbonthatatlan egységében harcoljunk tovább az imperializmus ellen”.¹⁶ A vita egy későbbi pontján Kádár hozzátette:

„Most nincs Komintern, és senki sem mondhatja meg, hogy Kínában hogyan kell építeni a szocializmust, csak az ottani párt. Mi ezt a dolgot csak akkor vitathatjuk, ha ők ezt igénylik, vagy azt igénylik, hogy mint nemzetközileg érvényes tapasztalatot propagáljuk.”¹⁷

A vitában ötvenhat szelleme is kísértett. Kádár véleménye a moszkvai értekezleten követendő magyar magatartással kapcsolatban jól tükrözi az első titkár ötvenhatos

¹⁵ Uo. 15.

¹⁶ Uo. 15–17.

¹⁷ Uo. 24.

komplexusát, amely egész politikáját áthatotta. Azzal kapcsolatban, hogy Moszkvában Magyarország felvesse-e a véleménynyilvánítás módszerének kérdését, ezt mondta:

„Ne legyünk az első sorban, és ne legyünk az utolsó sorban sem. Ne mi javasoljuk ezt. Beszélj erről, Nemes [Dezső] elvtárs, a csehekkel, kérd meg őket, vessék ők fel a javaslatot. Nekünk esetleg azt mondhatják: mit okoskodnak, maguk már megmutatták »hogyan kell szocializmust építeni.«”¹⁸

A magyar–kínai kapcsolatokban érzékelhető változásokról először Martin Ferenc pekingi magyar nagykövet Sík Endre külügyminiszternek írt, 1960. november 7-én (!) kelt levelében esik szó. Ebben Martin a politikai viszonyt úgy értékeli, hogy „az a felszínen igen szívélyes, lényegében azonban nem a »régik.«” Az ötvenhatos magyar események kínai értékeléséről szólva megjegyzi, hogy „a kínai e-sak abból a tényből, hogy nálunk volt ellenforradalom, talán azt a következtetést vonták le minden más mellett, hogy csak jobboldali veszély van, és baloldali elhajlás valójában nem is létezik.” Az új magyar nagykövet értékelése szerint 1956 után a magyarok iránti kínai szimpátia oka az a megfontolás volt, hogy „mi az ellenforradalom tanulságai alapján hű szószólói leszünk az ő különböző elképzeléseiknek, miután természetszerű, hogy nálunk is egy nagy balra tolódási folyamat fog beállni.” A magyarokkal szembeni kínai viselkedésben a fordulatot Martin szerint a bukaresti értekezlet hozta meg, azóta „úgy mond’ leálltak rólunk”. A kínaiak „befelé fordulásával” magyarázta azt is, hogy november elejéig csak állami vezetőknél tehetett bemutatkozó látogatást, pártvezető még nem fogadta.¹⁹ 1960 második felében a kínai hatóságok bizonyos „nagyon finoman érvényesített” mozgási korlátozást is bevezettek a kereskedelmi kirendeltség munkatársai és a beosztott diplomaták esetében.²⁰ (Nem volt ez másként a többi Szovjetuniót támogató szocialista ország diplomatái esetében sem.)²¹

1960 után a budapesti kínai nagykövetség egyre gyakrabban tett bíráló megjegyzéseket a magyar sajtóban megjelent egyes megfogalmazásokkal kapcsolatban, ami rövidesen tiltakozási hullámmá nőtte ki magát. A problémás esetek között szerepelt például, hogy a

¹⁸ Uo. 25.

¹⁹ *Martin Ferenc nagykövet levele Sík Endre külügyminiszternek. Tárgy: Kínai gazdasági helyzet és kínai–magyar kapcsolatok.* Peking, 1960. november 7. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 24/b t. – 0059/RT – 1960.

²⁰ *Martin Ferenc nagykövet jelentése. Tárgy: A magyar–kínai politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok jelenlegi állása.* Peking, 1960. november 7. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 4/b t. – 004252/2 – 1960.

²¹ Egy 1960-ban kiadott belső utasítás szerint a baráti országok diplomatáit erőteljesen figyelték, vidéki útjaikra pedig gépkocsival is követték őket. Erről a budapesti kínai nagykövetség munkatársa egy magánbeszélgetésen számolt be Hetényi Istvánnak. Lásd *Hetényi István főosztályvezető-helyettes feljegyzése (KÜM II. Területi Osztály): Kínai elvtárs látogatása.* Budapest, 1962. február 5. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 12 t. – 00770/2 – 1962.

Népszabadság egy cikkében Lhaszát Tibet fővárosaként aposztrofálta.²² A magyar külügyminisztérium területi osztályán tett tiltakozások voltak az első barátságtalan kínai lépések, amelyeket 1961-től továbbiak követtek. A kínai diplomata propagandatevékenységet folytattak többek között a magyar sinológusok körében is.²³ A kereskedelmi kapcsolatok terén is sor került vitákra, amelyek azonban elsősorban technikai jellegűek voltak, és a rossz minőségű magyar termékek elleni kínai kifogások adták az alapjukat.²⁴ A tudományos és kulturális kapcsolatok is megromlottak. A tudóscsere 1960-ban évente 100 hét látogatási keretet irányozott elő mindkét fél részére, amit kínai kezdeményezésre 1961-ben 60, 1962-ben 20, 1963-ban pedig 16 hétre csökkentettek.²⁵

Magyarország igyekezett tartózkodni a viszonyosság elvének alkalmazásától, a magyar diplomácia „az elvi kereteken belül” mindent megtett, hogy „a kínai elvtársak ne provokáljanak ki olyan helyzetet, amely indokot nyújthat kapcsolataink rontására”,²⁶ de kénytelen volt néhány megszorító intézkedést bevezetni a budapesti kínai nagykövetség tevékenységének korlátozása érdekében.²⁷

A pekingi magyar nagykövet a szocialista országokkal szembeni differenciáló kínai politikáról először 1961. február 14-i külpolitikai összefoglalójában tett említést:

„Amíg az előző években a kínai elvtársak nagyon ügyeltek arra, hogy a propagandában, bánásmódban stb. egyenlő szinten kezeljék a szocialista országokat, addig a tárgyalt időszakban (1960 második felében) ezen országok egyre differenciálódó kezelése vált jellemzővé. Egy-egy ország felé tanúsított magatartást minden esetben meghatározta a szocialista táboron belül folyó ideológiai vita pillanatnyi állása és az egyes országok pártjainak a vitatott kérdésekben elfoglalt és kinyilvánított álláspontja.”²⁸

²² Gál Péterné feljegyzése (KÜM V. Területi Osztály, Kínai referatúra): Lu Pe-je kínai nagykövetségi II. titkár tevékenysége. Budapest, 1961. október 23. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína – 001/1962.

²³ A kínai nagykövetség munkatársának Tőkei Ferencnél tett látogatásáról lásd: Nagy János osztályvezető feljegyzése (KÜM V. Területi Osztály). Budapest, 1961. november 14. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 27/f – 0082 – 1961.

²⁴ KÜM V. Területi Osztály, Kínai referatúra. Feljegyzés. Zavaró jelenségek magyar részről a magyar–kínai kapcsolatok terén. Budapest, 1962. szeptember 11. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 26 t. – 00712/3 – 1962.

²⁵ Az 1962-ig erjedő időszakról lásd: Szigeti Károly és Gál Péterné feljegyzése (KÜM V. Területi Osztály): Magyar–kínai kapcsolatok alakulása 1962-ben. Budapest, 1962. december 18. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 26 t. – 00712/4 – 1962. Az 1963-as további csökkentésről: A KÜM V. Területi Osztály Kínai referatúra (Újlaki György, Pataki Sándor, Szabados László) feljegyzése. Tárgy: Magyar–kínai kapcsolatok alakulása 1963-ban. Budapest, 1963. december 20. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 26 t. – 00196 – 1963.

²⁶ Martin Ferenc nagykövet jelentése (előadó: Szigeti Károly): Magyar–kínai kapcsolatok. Peking, 1962. január 31. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 4/b – 00712/1 – 1962.

²⁷ A viszonyosság elvét elsősorban a nagykövetség kirándulásainál, illetve az információadás gyorsaságánál érvényesítették. 1962-ben először nem jelent meg az MSZMP első titkára a kínai nagykövetség nemzeti ünnepi fogadásán. Lásd: Szigeti Károly és Gál Péterné feljegyzése (KÜM V. Területi Osztály): Magyar–kínai kapcsolatok alakulása 1962-ben. Budapest, 1962. december 18. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 26 t. – 00712/4 – 1962.

²⁸ Martin Ferenc pekingi nagykövet 1961. február 14-én kelt, Sik Endre külügyminiszterhez intézett levele. MOL M-KS-288/32/14/1961.

A magyar nagykövet „nem megnyugtatónak” nevezte, hogy miközben a szocialista országok viszonylatában Kína kulturális kapcsolatai csökkentek, a rossz gazdasági helyzet ellenére a latin-amerikai és afrikai országokkal fenntartott, sokkal nagyobb költségeket felemésztő kulturális kapcsolatok bővültek.

„Minden tényezőt figyelembe véve abban bizonyosak lehetünk, hogy a kínai külpolitika mindig előtérben tartja a szocialista országokkal való együttműködést, elsődleges fontosságot tulajdonít a Szovjetunió és Kína, valamint kommunista pártjaik közötti együttműködésnek és egységnek. Viszont azt is látni kell, hogy Kínának, mint nagyhatalomnak, a jövőben is lesznek önálló törekvései, amelyek ebből és sajátos nemzetközi helyzetéből fakadnak, s időnként zavarólag hatnak a szocialista államok harmonikus politikai együttműködésére.”²⁹

1961 februárjában Martin látogatást tett Peng Zhennél 彭真, a Politikai Bizottság tagjánál, Peking polgármesterénél. Rövid, kölcsönös udvariassági bevezető után Peng vette át a szót, és több mint egy órán keresztül az 1956-os magyar „ellenforradalmi” események kapcsán több kínai belpolitikai és néhány külpolitikai problémáról beszélt. Elismeréssel szólt a magyar párt jó munkájáról, és elmondta, hogy Kínában az 1949-es „felszabadulás” óta 3,8 millió ellenforradalmi elemet tartóztattak le. Közülük 890 ezret ítélték halálra, olyanokat, akiknek a kezén egy vagy több ember vére szárad. Peng elmondta, hogy Kínában is volt olyan jellegű szervezkedés, mint Magyarországon a Petőfi Kör, csak az ehhez tartozók úgy voltak, mint a patkányok, nem mertek előbújni egészen 1957-ig, „de akkor mi kicsaltuk, kiugrattuk őket a lukaikból”, és „1957. június 8-ig 450 ezer jobboldali lepleződött le”. „A magyar események is, a mi tapasztalataink is azt bizonyítják – mondotta –, hogy a kizsákmányolók jószántukból nem lépnek le a történelem színpadáról, még a népi hatalom 10., illetve 8. éve után sem.” Peng elismerőleg nyilatkozott arról, hogy a magyar sajtó állandóan közöl leleplező cikkeket az amerikai imperializmusról, és így a nép éberségét nem hagyja elaludni, elmondta, hogy a kínai sajtó hasonlóan cselekszik, miközben a Kína és a Szovjetunió közötti ellentétekről nem tett említést.³⁰

1961. május 6-án, a Magyar–Kínai Barátsági és Együttműködési Szerződés aláírásának második évfordulóján a magyar ügyvivő vacsorán látta vendégül Chen Yi miniszterelnök-helyettes-külgügyminisztert. Pohárköszöntőjében Chen az egység jelentőségét emelte ki, de hangsúlyozta, hogy „az egységen belül fontos országaink egyenlősége is. A táboron belül

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

természetesen legfontosabb a két szocialista nagyhatalom egysége, de ez nem jelenti azt, hogy a többi szocialista ország nem teljesen egyenrangú tagja a tábornak.”³¹

Mivel a két ország gazdasági kapcsolatai önmagukban egyik fél számára sem voltak elsődleges fontosságúak, a kereskedelmi és tudományos együttműködésben mutatkozó hullámváltozás a politikai kapcsolatok alakulásának mutatója is volt.³² A politikai viták elmérgesedése miatt a gazdasági kapcsolatok is hanyatlásnak indultak. A kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok mértéke 1961-ben az előző évihez képest hatvan százalékkal csökkent. Az ötvenes évek végén több mint száz magyar szakértő dolgozott Kínában, jórészt geológusok. A magyar szakemberek szerződését a szovjet tanácsadók és szakértők 1960-as kivonását követően nem hosszabbították meg, a többségük 1962-ben hazatért.

A gazdasági kapcsolatok kereteit kétoldalú kereskedelmi megállapodások adták, amelyeket különböző időtartamokra kötött, általában éves kereskedelmi megállapodások követtek, s végül a külkereskedelmi vállalatok és kormánysszervek közötti konkrét megállapodásokban realizálódtak. A több évre szóló együttműködési megállapodásokat évente újratárgyalták, hogy a termelés és a politikai környezet realitásának változásaihoz igazítsák őket. A magyar diplomata megjegyezték, hogy Peking a magyar–kínai gazdasági és műszaki-tudományos együttműködésben elsősorban azon területeken volt érdekelt, amelyek elősegítették Kína honvédelmi potenciálját. Magyarország elsősorban műszaki és tudományos területeken nyújtott segítséget Kínának, míg Kínából jórészt nyersanyagok érkeztek Magyarországra.

1961 márciusában a magyar nagykövet értékelte Zhou Enlai március 8-án, a szocialista országok nagykövetei előtt tartott beszámolóját, amelyben a kínai miniszterelnök ismertette országa gazdasági helyzetét és annak kihatását a külkereskedelmi kapcsolatokra. Martin nem tartotta kielégítőnek a kínai magyarázatot a szocialista országokkal folyó kereskedelmi forgalom csökkenésére és az ezzel egy időben kapitalista relációban mutatkozó növekedésre.³³ A magyar nagykövet szovjet kollégájával 1961. március 17-én folytatott beszélgetésén Cservonyenko is beszélt a gazdasági nehézségekről és az olyan kérdésekről, amelyek „ma még érthetetlennek tűnnek”, elsősorban Kína gazdasági és külkereskedelmi kapcsolatairól a többi

³¹ *Másolat Martin Ferenc pekingi nagykövet 1961. május 10-én kelt jelentéséből: Vacsora Csen Ji [Chen Yi] elvtárrsal.* MOL M-KS-288/32/14/1961.

³² A két ország kereskedelmi kapcsolatai 1957–63 között a következőképpen alakultak: 1957: 87 millió rubel; 1958: 111,3 millió rubel; 1959: 67,4 millió rubel; 1960: 74,7 millió rubel; 1961: 29,5 millió rubel; 1962: 23,8 millió rubel; 1963: 18,2 millió rubel. *Halász József nagykövet 1964. évi követei jelentése.* Peking, 1965. február 5. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína-IV-142-001822-1965. (70. d.)

³³ *Martin Ferenc jelentése (előadó: Szigeti Károly): Csou En-laj [Zhou Enlai] elvtárs beszámolója.* Peking, 1961. március 23. MOL XIX-J-1-j-Kína-24/b-003648/1961. Másolatban: MOL M-KS-288/32/14/1961.

szocialista országgal. A szovjet nagykövet értesülése szerint a külkereskedelmi forgalmat a baráti országokkal az előző évi 40–50%-ára kívánják leszorítani, miközben a nyugati országokból származó import mértéke folyamatosan nőtt. Cservonyenko véleménye szerint a kínai lépések mögött politikai megfontolások voltak, „valami olyasmi, hogy »ki kell szakadni« az európai szocialista országok gazdasági függőségéből”.³⁴

A magyar és a szovjet nagykövet beszélgetésén felmerült többek között a „szocialista országok testvéri kritikája a szocializmus építésében követett kínai módszereket illetően”. Cservonyenko megjegyezte, hogy a kínai elvtársak nem fogadták azt szívesen, „gyakorlatilag azonban úgy néz ki, hogy sok bírált hibát kijavítanak, helyes intézkedéseket hoznak”.³⁵ Az egység kínai értelmezéséről elmondta, hogy „a kínai vezető elvtársak nagy jelentőséggel beszélnek a szocialista tábor egységének fontosságáról, de az egységet kicsit sajátos módon értelmezik. Az egység kérdését elsősorban és túlzottan a közös ellenség, az imperializmus elleni harcra szűkítik.”³⁶

Az egység újabb csapást szenvedett 1961 októberében, az SZKP XXII. kongresszusán, ahol a Sztálin és Albánia elleni éles kritika Zhou Enlai látványos kivonulását eredményezte. A kongresszus kínai visszhangját elemző magyar jelentés nem tekintette pozitív lépésnek, hogy a kínai küldöttséget az a Zhou Enlai vezette, aki a párt egyik alelnökeként harmadik-negyedik embernek számított a kínai vezetők sorában, ráadásul „e nagy elvi kérdésekkel foglalkozó kongresszusra egy gyakorlati politikust, vagyis olyat küldtek, kinek elméleti kérdésekben nincsen komoly tekintélye Kínában”.³⁷ A magyar nagykövet szerint Zhou beszéde tartalmazott mind pozitív, mind negatív elemeket. A negatív elemek közé sorolta, hogy az SZKP programját nemzeti programként értékelte, amivel azt érzékeltette, hogy a KKP nem ért egyet a kommunizmusba való átmenet alapelveivel. Negatívan értékelendő volt az is, hogy a szovjet nép eredményeit Zhou a XXI. kongresszusig vezette vissza, és nem ismerte el a XX. kongresszus fontosságát, amint ezt az SZKP és a testvérpártok vezetői tették. Továbbá a kínai képviselő volt az egyetlen, aki nem értett egyet az Albán Munkapártot és annak vezetését ért bírálattal. Összegzésében a magyar nagykövet megállapította, hogy a kínai propaganda tevékenységének eredményeként a kongresszus anyagából lényegében az albán kérdés volt az

³⁴ *Martin Ferenc nagykövet jelentése: Martin e. beszélgetése Cservonyenko e-sal, a Szovjetunió pekingi nagykövetével.* Peking, 1961. március 26. MOL XIX-J-1-j-Kína-5/f-003646-1961. Másolatban: M-KS-288/32/14/1961.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ *Martin Ferenc nagykövet jelentése: XXII. kongresszus kínai visszhangja.* Peking, 1961. november 14. MOL XIX-J-1-j-Kína-27/a-008248-1961.

egyetlen, amely ismertté vált a kínai tömegek előtt. Martin ezzel kapcsolatban a következőket jelentette:

„E kérdésben viszont ma már nyíltan ki lehet jelteni, hogy a kínai párt az albán párt és annak vezetői mellé állt. A háttérben egyre világosabban kirajzolódik, hogy az albán problémák igazi mozgatói a kínai elvtársak, akik egy jól átgondolt terv alapján támadást indítottak az SZKP XX. kongresszusa határozatai ellen – melyek új korszak kezdetét jelentették a nemzetközi kommunista mozgalomban – azzal a céllal, hogy azt megbuktassák. Ez egyben támadás az 1957-es és 1960-as moszkvai nyilatkozatok egyes tételei ellen is. Sok jel mutat arra, amire már az 1960-as ideológiai viták idején is céloztak, hogy Pekinget olyan forradalmi központtá akarják tenni, amely irányítja az egész világ forradalmi mozgalmait, és amely bizonyos mértékig szemben áll az »elpuhult« európai mozgalmakkal és ezek moszkvai központjával.”³⁸

A magyar–kínai kapcsolatok Moszkva és Peking akaratának és viszonyának megfelelően alakultak. A külügyminisztérium megfogalmazása szerint 1962-ben „a magyar–kínai politikai kapcsolatok alakulása szorosan követte a nemzetközi munkásmozgalomban kialakult ideológiai vita hullámzásait”. Ennek megfelelően az év első hónapjaiban, egészen február végéig, vagyis a Kínában lefolytatott szovjetellenes kampány idején a Kína és a szovjet tömb országai közötti kapcsolatok is gyengültek, kínai részről több volt a provokatív megnyilvánulás. Ezt követően augusztusig kisebb mértékű javulás, majd később a kapcsolatok újabb lazulása következett. A magyarok tevékenységét a külügyminisztérium területi osztályának feljegyzése szerint „a negatív tényezők ellensúlyozására és kiküszöbölésére irányuló törekvés jellemezte”.³⁹ A kapcsolatok alakításában egyértelműen a kínai fél szándéka és magatartása volt a mérvadó. A viszony romlását az azt célzó kínai törekvések eredményezték. A magyarok a hatvanas évek elején a jelenséget igyekeztek ugyan ellensúlyozni, azonban az ország méreteiből adódó politikai szerepe, illetve gazdasági teljesítőképessége sem tette lehetővé a viszony bármiféle számottevő befolyásolását egyetlen területen sem.

A kínaiak a már korábban is tapasztalt megosztó politikát igyekeztek alkalmazni, ami az év folyamán elsősorban nagyobb mennyiségű információ adásában, egyes nagykövetségi rendezvényeken a magasabb szintű és nagyobb létszámú kínai részvételben, a feltételekhez kötött kedvezőbb utazási feltételek felajánlásában jutott kifejezésre. A kínaiak elsősorban a lengyeleket és a magyarokat részesítették előnyben. Ezt a magyarok kezdetben „a magyarországi ellenforradalom kínai részről várt visszahatásaira vonatkozó elképzeléseinek”

³⁸ Uo.

tulajdonították, később úgy vélték, hogy a kínaiak mindkét országban a nacionalista érzelmeket vették számításba. Az MSZMP 1962 decemberében megtartott VIII. kongresszusán részt vevő kínai delegáció (amelynek vezetője a KKP KB Nemzetközi Osztályát vezető Wu Xiuquan 伍修权 volt) jelentette a két párt közötti utolsó hivatalos személyes kapcsolatot. A vitákkal tűzdelt találkozó része volt annak a vitasorozatnak, amely a szovjet–kínai ideológiai vita leképeződéseként 1962–63 folyamán több kelet-európai párt kongresszusán is napirendre került.

A magyar–kínai kapcsolatok hatvanas évek eleji története nem csupán negatív tendenciákkal jellemezhető. Ennek egyik oka a puhább és keményebb intézkedések váltott alkalmazása, a másik a már említett differenciáló politika, amely pozitívként értékelhető lépéseket is eredményezett, a harmadik pedig, hogy a magyarok igyekeztek megóvni a kapcsolatot a visszafordíthatatlan romlástól. 1960-ban egy Peking melletti népi kommuna felvette a Kínai–Magyar Barátság nevet, amire válaszul 1961-ben a perkáti termelészövetkezet felvette a Magyar–Kínai Barátság nevet. 1961 áprilisában a Magyarországról több mint hat év diplomáciai szolgálatot követően távozó Hao Deqing 郝德青 nagykövetet a Vörös Zászló Érdemrend első fokozatával tüntették ki. Néhány magyar delegáció járt Kínában, köztük a Magyar–Kínai Baráti Társaság küldöttsége, pártmunkások és parlamenti képviselők delegációja. 1962-ben, csakúgy, mint 1956 és 1971 között minden évben Magyarország Kína érdekében felszólalt az ENSZ-ben.

A nyilvános vita időszaka: a kapcsolatok 1963 júniusa után

Amíg az elsősorban ideológiai természetűnek tűnő viták nem a nyilvánosság előtt zajlottak, és hatásuk elsősorban a pártközi kapcsolatok megromlását eredményezte, a magyar párt- és állami vezetők nem láttak kibékíthetetlen ellentmondást a két nagy ország között. A magyar vezetés az egymással ellentétes nézetek közötti valódi különbséget 1963 nyarán értette meg, amikor a Kádár János vezette pártküldöttség Moszkvában első kézből jutott információhoz a vitáról, a *Renmin Ribao*-ban június 14-én megjelent cikk kapcsán, amelyben a kínai vezetés huszonöt pontban foglalta össze elvi álláspontját az 1963 júliusában Moszkvában megrendezésre kerülő szovjet–kínai tárgyalásokon megtárgyalandó kérdésekről. Itt ismerték

³⁹ Szigeti Károly és Gál Péterné feljegyzése (KÜM V. Területi Osztály): *Magyar–kínai kapcsolatok alakulása 1962-ben*. Budapest, 1962. december 18. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 26 t. – 00712/4 – 1962.

meg a július 13-án a *Renmin Ribao*-ban közölt szovjetellenes szerkesztőségi cikket, valamint a *Pravda* másnapi cikkét, amelyben Moszkva hosszasan fejtegetve mutatta be a vita eredetét és történetét.

A Moszkvában tárgyaló magyar párt- és kormányküldöttség a magyar–szovjet közös közleményben is értékelte az eseményeket:

„Az utóbbi idők eseményei szemmel láthatólag megmutatták, hogy a dogmatizmus és a szektásság – ahogyan erre a kommunista és munkáspártok képviselői 1960-as értekezletének nyilatkozata rámutat – bizonyos körülmények között fő veszéllyé válhat egyes pártok bizonyos fejlődési szakaszában. A tapasztalat azt mutatja, hogy a dogmatizmus és a szektásság komolyan akadályozhatja a kommunisták és a világ többi haladó erőinek tömörítését az imperializmus ellen folytatott harcban.”⁴⁰

Hazaérkezését követően Kádár az MSZMP KB kibővített ülésén számolt be moszkvai tapasztalatairól. Említést tett a KKP-nak az SZKP részére küldött június 14-i leveléről, valamint a szovjet és kínai vezetők közötti találkozási körülményekről:

„A mi benyomásaink szerint – és a szovjet elvtársakkal persze beszélgettünk, ugyanaz az ő véleményük is – ez a nézeteltérés eljutott arra a pontra, hogy a mi kínai elvtársaink elhatározták magukat a szakításra és a harcra, az álláspontjukat megkísérlik győzelemre vinni. Azt hiszem, ez az új mozzanat ebben a helyzetben. Nem tudom, itthon a közvélemény hogy fogadta ezt az első órákban, az első napokban, ott a Szovjetunióban mi láttuk. Bizony a szovjet kommunistákat és általában a szovjet népeket úgy érintette, mintha egy kő a fejére esik valakinek, mert bizony az SZKP sem traktálta a tömegek között a nézeteltéréseket. Végtelenül elkeseredettek, és bántotta az embereket, megdöbbenett, meglepetésszerűen érte őket, váratlanul bizonyos tekintetben, hiszen ez súlyos és nagy kérdés természetesen a szovjet közvélemény számára is. És ott is olyasmi kérdések merültek fel – láttam ilyen itthoni jelentéseket, hogy hogy fogadták itt nálunk ezt –, hogy egyszerűen nem értik az emberek. Mi ennek az oka, mi történt a kínaiakkal, mit csinálnak, és miért, mit akarnak?! Körülbelül hasonló kérdések merültek fel. Persze erre lehet válaszolni, nem könnyű, de lehet.

A kínai fellépésnek a magyarázata nyilván abban van, hogy a KKP-ban eluralkodott a dogmatizmus, a szektarianizmus és a baloldali kalandorság, a nacionalizmus, a hegemon törekvés, és hát én már nem szívesen ragasztom hozzá, de alig lehetne más fogalmat találni, mint a személyi kultusz. Ezek a részek együttesen nálunk úgy ismeretesekek, mint személyi kultusz. Dogmatizmus, betűragás, szektarianizmus, kalandorkodás, nacionalizmus, és így tovább...

Elvtársak, bennünket tájékoztattak a szovjet–kínai tárgyalásról – mert mi ez alatt ott tartózkodtunk –, hogy hogy megy ez, és miről van szó. Én is szeretnék erről valamit mondani. Ezt is úgy értem, hogy magunknak, akik itt vagyunk. Ez tulajdonképpen még jobban megmutatja, hogy hol tartanak a kínaiak, mert hogy mi az álláspontjuk, azt a nyilvános fellépésükből is világosan lehet látni. De ez a tárgyalás még jobban megmutatta. Hát a szovjet elvtársak megmondták, hogy a tárgyalás olyan volt, mintha két süketnéma tárgyalna egymással, szóval egyik hajtogatja a magáét, és a másik is hajtogatja a magáét, ez volt tulajdonképpen a tárgyalás. Így a kínaiak valamilyen okból

⁴⁰ *Népszabadság*, 1963. július 23. Idézi VÁRNAI 1976: 193.

kitalálták, hogy nem fogadják el a szinkron fordítást – vagyis miközben beszél az illető, már a másíknak a nyelvén mondják –, hanem ragaszkodtak a régebbi fordítási technikához, hogy előbb a saját nyelven, aztán azt lefordítják. Az egész tárgyalás úgy ment, hogy egy egész álló napig beszélt az egyik fél képviselője, akkor a másik nap, egy álló napig a másik fél képviselője, és így tovább, végig a tárgyalás egész menetén. A tárgyalások azzal záródtak – mint ismeretes –, hogy felfüggesztik a kínai fél javaslatára a tárgyalásokat azzal, hogy a Központi Bizottságok által egyeztetett későbbi időpontban majd folytatni kell...”⁴¹

Kádár vitát összegző és lezáró felszólalása az ún. „gulyáskommunizmusról” alkotott elképzeléseinek tipikus példája:

„Aztán itt vannak ezek a nagy tételeink, a békés egymás mellett élés, és békés verseny, békés versenyben legyőzni a kapitalizmust. De ez nem ugyanazt jelenti mindenütt. Pl. a magyar társadalmi fejlődés bizonyos pontra eljutott, az országnak vannak bizonyos adottságai, az élet elért egy nívót, és itt mi kimondjuk, hogy békés versenyben győzzük le a tőkéseket. S aztán körülnézünk a szomszédoknál, az osztrákoknál, vagy akárhol, és látjuk, hogy ez olyan perspektíva, ami reális, a magyar dolgozók szemléletében elfogadható. Mert azt mondják, így néz ki, úgy néz ki, amúgy néz ki, azt mondják, kell tíz év, tizenkét év, és elérjük az osztrákokat ebben is, abban is. És sok mindenben már elértük. Aztán a dologhoz hozzátartozik, elvtársak, a 2900 meg 3100 kalória is. Hogyha azt az év minden napján bepakolja, azzal még egy tíz éves perspektívát ki lehet bírni, közben versenyezhet is. De ha az ember úgy veszi, hogy hol áll Kína, milyen szinten van, és hol áll a kínai dolgozó életszínvonala, mondjuk, mennyi jut neki táplálékra, ruházódásra stb. Nekik a békés verseny nagyon nehezen elképzelhető, hogy nyolc–tíz–tizenkét év alatt lehet csak valamit elérni, és azon kívül addig is hát hogyan kell élni. Azt hiszem, mi nem sokat gondolkoztunk annak idején ezen, és valószínűleg ez is olyan helyzetet teremt, hogy könnyebb ott a tömegeket egy ilyen kalandos irányba ösztönözni. »Mi az istent fogunk mi tíz–húsz esztendeig, beruházni, meg fejleszteni – mondják –, az elég egy hónapra, aztán majd csak vége lesz az imperializmusnak, és utána majd berendezzük a kommunista világot.«”⁴²

A KB-ülés határozata szorosan felzárkózott az SZKP véleménye mögé:

„A Központi Bizottság megállapítja, hogy Kína Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1963. június 14-i levele önkényesen értelmezi, durván elferdíti a kommunista és munkáspártok 1957. és 1960. évi nyilatkozatait, és alaptalanul vádolja a nyilatkozatok szellemében harcoló testvérpártokat. Kijelenti, hogy teljes mértékben egyetért a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1963. július 14-i nyílt levelével, mert az a ma egyedül lehetséges tudományos, marxista-leninista, a gyakorlat által igazolt álláspontot fejt ki a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom, a szocialista építés és a nemzetközi helyzet kérdéseiben, s megvédelmezi a kommunista mozgalom közös lenini irányvonalát Kína Kommunista Pártja Központi Bizottságának alaptalan támadásával szemben.”⁴³

⁴¹ MOL M-KS-288/4/63, 1963. augusztus 2., 24–26.

⁴² Uo. 99–100.

⁴³ *Népszabadság*, 1963. augusztus 4. Idézi VÁRNAI 1976: 194.

Nem csak a magyar párt bírálta a kínait, a kínai propaganda is nyíltan bírálni kezdte Magyarországot, amiért beállt a Szovjetunió által dirigált Kína-ellenes kórusba. A nukleáris fegyverkísérletek megtiltását célzó részleges atomcsendegyezmény 1963. augusztus 5-i moszkvai aláírását követően a kínai vezetés harcot indított az SZKP és a keleti blokk kommunista és munkáspártjai ellen gyakorlatilag a külügyeket érintő minden kérdésben. A budapesti kínai nagykövetség felerősítette azt a gyakorlatát, hogy provokatív anyagokat közöljön bulletinjében, amelynek terjesztésében az ösztöndíjas kínai diákok is részt vettek. (A kérdésről és a diákok esetleges hazaküldéséről az MSZMP Politikai Bizottsága is tárgyalta!⁴⁴) A kínaiak minden lehetőséget megragadtak a tiltakozásra Magyarország Kína ellen tanúsított „barátságtalan és ellenséges viselkedése” miatt. A magyar újságírók által elkövetett hibákra válaszként a kínai diplomata azonnal a külügyminisztériumban tiltakoztak. A kínaiak gyártottak is ügyeket, amelyekkel azt igyekeztek bebizonyítani, hogy a magyarokat terheli a felelősség a kapcsolatok megromlásáért. A kereskedelmi kapcsolatok 8,1 millió rubellel tíz éves mélypontra jutottak. A problémák a kulturális kapcsolatokra is hatással voltak. Az éves kulturális egyezmény aláírására csak májusban került sor, és egyik fél sem mutatott sok hajlandóságot az abban szereplő kötelezettségek teljesítésére.

1963 utolsó negyedéve viszonylag nyugodtan telt. Magyarország igyekezett tartózkodni a Kína-ellenesség demonstratív megnyilvánulásaitól. Magas szintű utazásokra 1963 folyamán ugyan nem került sor, ám Halász József új magyar nagykövetet magas rangú kínai vezetők fogadták, és egy sor érzékeny kérdést is megvitattak. 1964 elején a kereskedelem volumene növekedett, és kulturális eseményekre is sor került.

A magyar pártvezetés véleménye szerint az 1964. február 4-én a *Renmin Ribaóban* és a *Vörös Zászlóban* egyszerre megjelent „Az SZKP vezetői korunk legnagyobb szakadárjai. Hetedik kommentár az SZKP nyílt levelére” című cikk a vita új szakaszának kezdetét jelentette. A február 20–22. között megtartott KB-ülésen a magyar vezetők megvitatták a KKP ellen teendő lépéseket. Nemes Dezső felszólalásában úgy értékelte, hogy a vita új szakaszba jutott, hiszen a kínaiak már nem azzal vádolják a szovjeteket és a tömb többi pártját, hogy „keblükre ölelik a jugoszláv árulókat”, hanem közvetlenül a Szovjetuniót és szövetségeseit támadják. Nemes a kínai nézetek elleni harc fontosságát hangsúlyozta, egyrészt azért, hogy „a káros nézetek és a szakadár tevékenység ellen folyó küzdelem tapasztalataival is magasabb fokra emeljük pártunk ideológiai színvonalát és politikai felvérteztségét”, másrészt azért, mert a személyi kultusz magyar hívei is „itt-ott megmaradtak”, és „most rokonszenvvel tekintik a kínai szakadár

⁴⁴ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1963. július 30-án megtartott üléséről. MOL M-KS-288 f.-5 cs.-308. őe.

tevékenység fejleményeit”, harmadrészt azért, mert „a testvérpártok figyelemmel kísérik részvételünket a kommunista világmozgalom marxista-leninista egységéért folyó küzdelemben. Ezért is kellő gondot kell fordítanunk arra, hogy erőnkhöz mérten teljesítsük internacionalista kötelezettségünket, segítsük elő a nemzetközi kommunista mozgalomban keletkezett nehézségek leküzdését.”⁴⁵

1964 szeptemberében Kádár fogadta a kínai nagykövetet, és a szocialista tábor egységének fontosságáról beszélt. A KNK megalakulásának 15. évfordulójára a KKP KB és a kínai kormány szeptember 15-i keltezésű levelében 5–15 tagú párt- és kormánydelegációt hívott meg.⁴⁶ A szocialista országok úgy döntöttek, hogy elfogadják a meghívást, annak ellenére, hogy a pekingi csehszlovák nagykövet neheztelt a kínaiakra, amiért azok a meghívást csak két héttel az esemény előtt adták át, és magyarázatként azonnal közölték, hogy a meghívottak részvételére nem számítanak. (Wang Bingnan 王炳南 külügyminiszter-helyettes szeptember 16-án bekérte a magyar nagykövetet, és elmondta neki, hogy ez alkalommal nem a legfelső vezetőket kívánják meghívni, mert tekintettel kívánnak lenni elfoglaltságukra, majd hozzátette: „amennyiben Önöknek a jelen helyzetben nehezebbre esne delegációt küldeni Kínába, úgy természetesen lehet nem küldeni is”).⁴⁷ A KB Külügyi Osztálya javaslata alapján a PB döntése értelmében Magyarország háromtagú delegációt küldött, amelynek tagja volt Komócsin Zoltán, a Politikai Bizottság külpolitikai szakértő tagja, a *Népszabadság* főszerkesztője, Molnár Erik, a Magyar–Kínai Baráti Társaság elnöke, volt kulturális miniszter, valamint Halász József pekingi magyar nagykövet. A Külügyi Osztály előterjesztésében megjegyezte, hogy az „SZKP-tól kapott információ szerint az SZKP és a szovjet kormány öttagú delegációt küld az ünnepségre. Az összetételre egyelőre nincs határozat, de az előzetes javaslat szerint a delegáció vezetője az SZKP elnökségének póttagja, vagy olyan miniszterelnök-helyettes lesz, aki nem tagja az elnökségnek. A delegáció többi tagja nem magas rangú

⁴⁵ Jegyzőkönyv az MSZMP KB 1964. február 20–22-i üléséről. Nemes Dezső: *Tájékoztató időszzerű politikai kérdésekről*. 299–300; 303–304. MOL M-KS-288/4/67/1964.

⁴⁶ Chen Yi külügyminiszter szeptember 19-én a Pekingben tartózkodó külföldi szakértők előtt (a magyar nagykövetség jelentése szerint „döntő többségükben kapitalista országokból származó, nem kommunista személyek előtt beszélt, ahol jelen voltak például a SEATO-tag Pakisztánból jött katonák is, akik a kínai katonai akadémián tanulnak”) a meghívást így kommentálta: „Végül mondok egy jó hírt. Közeledik a nemzeti ünnepünk, s Jugoszláviát kivéve minden szocialista országba meghívót küldtünk, hogy küldjenek magas rangú delegációt – ha lehet miniszterelnöki vagy helyettesi szinten, vagy Politikai Bizottság tagja szinten, ha ez sem lehet, valamilyen magas szinten. Hétköznapiakon sokat vitatkozunk és harcolunk, de most ünnep van, s ne vitatkozzunk. Mindnyájan békésen ülünk le az ünnepi asztalhoz.” Halász József nagykövet jelentése (előadó: Iván László): *Csen Ji [Chen Yi] beszéde a Pekingben tartózkodó külföldi szakértők előtt*. Peking, 1964. szeptember 23. MOL XIX-J-1-j-Kína-5/b-005348/1964.

⁴⁷ Halász József nagykövet jelentése (előadó: Varga L., Iván L.): *Kínai vezetők levelének felterjesztése Kádár és Dobi elvtársához*. Peking, 1964. szeptember 18. MOL XIX-J-1-j-Kína-6b-005281/1964.

szakszervezeti, tömegszervezeti funkcionáriusokból, valamint a Szovjet–Kínai Baráti Társaság vezetői közül kerül kiválasztásra.”⁴⁸

A szocialista országok készségét látva a kínai vezetés még egy utolsó kísérletet tett a tábor egységének helyreállítására, de legalábbis Kína és a Szovjetunióval „szorosan egyeztető” országok kapcsolatának javítására. A magyar delegáció jelentéséből úgy tűnik, hogy Magyarország e tekintetben kiemelt elbánásban részesült. Az összes küldöttséget katonai díszszázaddal, a himnuszok eljátszásával fogadták és búcsúztatták, és bemutatták a megjelent hivatalos személyiségeknek.⁴⁹ A reptéren több száz fős tömeg „dobokkal, cintányérokkal, virággal” fogadta a vendégeket. A magyar küldöttség fogadásakor a vendéglátók nem az állami, hanem a pártbeli rangsorolást vették alapul, tehát fővendéggént Komócsin Zoltánt kezelték. A magyar vendégek látogatást tettek gépgyárban, voltak a „Kínai–Magyar Barátság” kommunában és a Peking Egyetemen. Komócsin hazaérkezését követően, a PB ülésén tartott szóbeli beszámolójában elmondta, hogy a beszélgetések „általános síkon mozogtak, és döntően konvencionális dolgokról – az időjárásról, a gabonatermésről, a kínai és a magyar konyha különbségeiről és hasonlóságairól – volt szó”.⁵⁰

Mao Zedong szeptember 30-án este, az Országos Népi Gyűlés épületében tartandó fogadás előtt a KNK legfelső vezetői társaságában fogadta a küldöttségeket. A szocialista országokból érkezett delegációk egy fogadóteremben gyűltek össze. Az eredeti terv szerint a szocialista küldöttségeket egyszerre fogadták volna a kínai vezetők, és közös fényképfelvétel is készült volna róluk, de közvetlenül a fogadás előtt kiderült, hogy a fogadásra mégis külön-külön kerül sor. A magyar nagykövetség munkatársának értesülése szerint a változtatás oka az volt, hogy az albán és a koreai delegáció ellenezte a közös fogadást és fényképfelvételt. A mintegy öt percre tartó, protokolláris eseményen a magyar delegációra a lengyel és a kubai delegáció fogadását követően került sor. Mao a küldöttség üdvözlésekor elmondta, hogy örül a látogatásnak, és üdvözlí Kádár és Dobi elvtársat, majd hozzátette: „Kádár elvtárs nekem jó barátom”. A fényképezéskor Mao a két oldalán álló Komócsin és Molnár Erik kezét is fogta.

⁴⁸ MOL M-KS-288/5/344. *MSZMP KB Külügyi Osztálya: Előterjesztés és Határozat-tervezet az MSZMP KB Politikai Bizottságának.* Budapest, 1964. szeptember 19.

⁴⁹ A reptéri fogadáson jelen volt Deng Xiaoping (a KKP KB főtitkára, miniszterelnök-helyettes), Tan Zhenlin (PB-tag, miniszterelnök-helyettes), Lu Dingyi (PB-póttag, miniszterelnök-helyettes), Bo Yibo (PB-póttag, miniszterelnök-helyettes), Yang Shangkun (a KB Titkárságának póttitkára), Wu Xiuquan (KB-tag, a KB Külügyi Osztály helyettes vezetője), Wu Lengxi (a KB Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője, a *Renmin Ribao* főszerkesztője), három külügyminiszter-helyettes és mások.

⁵⁰ *Komócsin Zoltán szóbeli tájékoztatója a Politikai Bizottság 1964. október 6-i ülésén a KNK 15. évfordulójának ünnepségein részt vett küldöttség tapasztalatairól.* MOL M-KS-288/5/345/1964.

Az ünnepi vacsorán Liu Shaoqi 刘少奇 államelnök volt a szónok, aki a szocialista országok közül csak a koreai, a román és az albán küldöttséget említette, beszédében a Szovjetunióról nem esett szó. Az október 1-jei felvonulás ünnepi szónoka Peng Zhen pekingi polgármester volt, aki beszédében arról is szólt, hogy a KKP szilárdan harcol a modern revizionizmus ellen. A felvonulást hatalmas Mao-szobor nyitotta meg, a magyar diplomaták beszámolója szerint a felvonulásra „minden eddiginél jellemzőbb volt Mao Zedong személyének dicsőítése”.⁵¹ Tan Zhenlin már a megérkezés napján, Wang Bingnan pedig az október 1-jei ebéden arról beszélt, hogy szeretnék, ha a delegáció tovább maradna Kínában, és „ha lenne még mondanivalója”, a KKP vezetői „elfoglaltságuk ellenére is” szívesen találkoznak vele. A pekingi nagykövetség által készített jelentés megjegyzi: a többszöri, hangsúlyozott marasztalás és a más vezetőkkel folytatandó beszélgetés felajánlása mögött azt lehetett, hogy a kínai vezetők vélekedése szerint a baloldali nézeteiről ismert Komócsin Zoltán esetleg „fontosabb pártközi kérdések” megtárgyalására is megbízást kapott.⁵²

A szocialista országok küldöttségeivel szemben hasonlóképpen jártak el, igyekeztek őket minél hosszabb ideig marasztalni. Wang Komócsinnak Maót idézte, aki nagyon szívélyesen fogadta a szovjet delegációt, üdvözlétét küldte Hruscsov és Mikojan elvtársnak, elmondta, hogy „mi nagyon szívélyesen fogadjuk a testvérországokból érkezett vendégeket”, és hangsúlyozta, hogy „a Szovjetunió és Kína között kis veszekedés, de nagy egység van”. Peng Zhen a magyar delegációval töltötte a legtöbb időt (a tervezett húsz perc helyett egy órát), és hangsúlyozta, hogy „pártjaink, kormányaink és népeink között nincs érdekellentét, és a céljaink is azonosak”. A külügyminiszter-helyettes elmondta, hogy számon tartják, és nagyra értékelik, hogy a meghívásra magyar részről kaptak először választ, és külön megköszönte, hogy a levelet Kádár János és Dobi István írta alá. A magyar delegáció „legfőbb házigazdája”, Tan Zhenlin PB-tag, miniszterelnök-helyettes hosszabb beszélgetést folytatott a magyarokkal, amelynek hangneme Komócsin szerint „igen szívélyes, sőt barátságos” volt. Komócsin elmondta: „Csodálkoztam is, mert olyasmit mondott, hogy lehet építeni a szocializmust külön-külön, egyedül is, de jobb együtt, mert az gyorsabb. Utána kifejtette, hogy ők tulajdonképpen mindenkivel jó viszonyban vannak, nincs problémájuk a Szovjetunióval és az SZKP-val sem. Nekik csak Hruscsovvál van problémájuk, aki nem szavahihető ember, mert ma letagadta azt,

⁵¹ Komócsin a PB-nek elmondta: „Az a személyi kultusz, ami ott van, minden képzeletet felülmúl. Nem lehet úgy beszélni senkivel, hogy a harmadik mondat után már ne idézgetné Mao Ce-tungot [Mao Zedong], de olyan dolgokban is, hogy »Mao Ce-tung azt mondta, jó dolog, ha esik az eső, mert akkor jobb lesz a termés.«” Uo.

⁵² Összefoglaló a Komócsin elvtárs vezette MNK delegáció programjáról. (előadó: Iván László). Peking, 1964. október 3. MOL M-KS-288/32/21/1964.

amit tegnap mondott.”⁵³ A hatvanas években (és egészen a nyolcvanas évek közepéig) ez volt az utolsó Kínába küldött magyar pártdelegáció.⁵⁴

Hruscsov október 14-i leváltását és a két nappal későbbi kínai atombomba-robbantást követően mind a szovjetek, mind a kínaiak várakozó álláspontra helyezkedtek, ami Zhou Enlai novemberi moszkvai látogatásáig tartott. A kínaiak azt remélték, hogy a szovjet vezetésben bekövetkezett változás a szovjet politika vereségének és a kínai politika győzelmének jeleként értelmezhető.

1964 decemberében az Országos Népi Gyűlés elfogadta az „imperializmus, a modern revizionizmus és a különböző országok reakciós körei elleni harc” politikáját, ami beigazolta, hogy a kínaiak szándékosan rontották kapcsolataikat a szocialista országokkal. Ilyen körülmények között a kínaiak minden lehetőséget megragadtak a kínai–magyar kapcsolatok megrontása érdekében.

Koszigin 1965. februári pekingi látogatása azt bizonyította a szovjeteknek, hogy a kínai vezetés nem hajlandó együttműködni a Szovjetunióval még az imperializmus elleni harc legalapvetőbb kérdéseiben sem. A magyar külügyi iratok tanúsága szerint nem csak a szovjetek, hanem a magyarok is reménykedtek a kínai hangnemváltásban. A magyar vezetés számára ekkor vált teljesen nyilvánvalóvá, hogy a problémák oka nem személyes természetű, hanem annál sokkal mélyebb.

1965 októberében a Fock Jenő (PB-tag, miniszterelnök-helyettes) vezette, Vietnam felé Kínán átutazó magyar delegáció néhány napra megállt Pekingben, amiről a magyarok tájékoztatták a KKP KB-t. A küldöttséget egy osztályvezető fogadta, és a kormány egyik vendégházában szállásolták el. A Wu Xiuquannel való találkozáson éles vita bontakozott ki. A magyar delegáció az egységes fellépés fontosságát hangsúlyozta, különösen a vietnami háború kapcsán, a kínaiak azonban visszautasították a magyar érvelést. A magyarok a problémák háttérbe helyezését javasolták, de a kínaiak kitartottak a nézeteltérésekkel kapcsolatos nyílt vita mellett. Közel két évtizedre ez volt az utolsó személyes kapcsolat a két párt között. A

⁵³ Komócsin szerint „az ünnepségen – főleg kimondatlanul – nagyon érezhető volt a szovjetellenesség.” Egy példát említett, amikor október 2-án a Nyári Palota meglátogatásán a csoport kísérője, Wu Lengxi (a *Renmin Ribao* főszerkesztője) a kínai atomrobbantás bejelentésével kapcsolatos amerikai találgatások kapcsán elmondta, hogy a kínaiakat „nagyon bántja, hogy a Szovjetunióval ilyen rossz a viszonyuk, hogy a Szovjetunió jobb viszonyban van az USA-val, mint velük, és különösen nem érthető, hogy a Szovjetunió miért nem adta oda az atombomba titkát nekik.” Wu következő, románokkal kapcsolatos megjegyzése már a Szovjetunió csatlósállamainak szóló üzenet volt: „mikor a románok ott jártak náluk, megkérdezték őket, mi lenne a véleményük, ha Kínának atombombája volna. Erre a románok azt válaszolták: az jó lenne, mert ezzel eggyel több szocialista ország rendelkezne atombombával.” Komócsin Zoltán szóbeli tájékoztatója a Politikai Bizottság 1964. október 6-i ülésén a KNK 15. évfordulójának ünnepségein részt vett küldöttség tapasztalatairól. MOL M-KS-288/5/345/1964.

⁵⁴ Uo.

Brutyó János PB-tag által vezetett magyar szakszervezeti delegációt, amely 1965-ben szintén csupán átutazott Kínán, a kínai SZOT egyik osztályvezető-helyettese fogadta, és a találkozó szintén éles vitába torkollott.

A kommunista és munkáspártok 1965-ös moszkvai találkozóját követően a magyar–kínai kapcsolatok tovább romlottak, a pártkapcsolatok pedig gyakorlatilag megszűntek. Az ideológiai nézeteltérések közvetlen befolyást gyakoroltak az államközi kapcsolatokra, annak ellenére, hogy a kínai vezetők rendszeresen arról beszéltek, hogy a pártok közötti vita nem befolyásolhatja az államközi kapcsolatokat.

Kína 1965-ben, a magyar–kínai kapcsolatok stagnálása idején, a kereskedelmi kapcsolatok bővítését javasolta, és a Budapesti Nemzetközi Vásáron részt vett egy miniszterhelyettes által vezetett kínai delegáció is.

A kapcsolatok mélypontja: 1966

A kulturális forradalom első éve a két ország kapcsolatainak mélypontját jelentette. Ebben az időszakban a magyar–kínai kapcsolatok minimális külkereskedelmi forgalomra és a Vietnamba küldött magyar segélyszállítmányok kínai tranzitjára korlátozódtak.

A kulturális forradalom meghirdetését követő hónapokban Kína kapcsolatai a Szovjetunióval és a szovjetbarát szocialista országokkal a KNK 1949-es megalakítása óta eltelt időszak legalacsonyabb szintjére jutottak. Magyarország a kezdetektől nyíltan bírálta a kulturális forradalmat. 1966 újabb töréspontot is jelentett a két ország kapcsolatában. A KNK történetének egyetlen magyarelles kampánya a pekingi magyar nagykövetség előtti tüntetéseken kulminált. Kína a magyarok ügyét összekapcsolta a szovjetek Kína-ellenes politikája elleni általános harccal, és Magyarországot Kína-ellenes tevékenységgel vádolta.

A kínai hatóságok az úgynevezett ösztöndíjas-ügyet használták fel a kapcsolatok megromlására. Elsőként szovjet viszonylatban történtek lépések:

„1966. szeptember 20-án a kínai hatóságok közölték, hogy kormányuk döntése értelmében egyévi szünetet tartanak a kínai főiskolákon tanuló külföldi diákok oktatásában, s követelték, hogy a szovjet hallgatók 10–15 napon belül térjenek vissza hazájukba. A szovjet diákok kénytelenek voltak elhagyni Kínát. Kölcsönöségi alapon a Szovjetunióban tartózkodó kínai diákok és aspiránsok oktatásában is szünetet rendeltek el. Egyszersmind a szovjet fél tudatta, hogy kész megvizsgálni a diákcseré kölcsönös felújításának kérdését, mielőtt a kínai fél erre hajlandóságot mutat. A KKP vezetői felhasználták a kínai diákok visszatérését a szovjetellenes hisztéria felkorbácsolására. Október végén a pekingi szovjet nagykövetség előtt ismét

szovjetellenes tüntetésre került sor... még november 7-én, az októberi forradalom 49. évfordulóján sem szünetelt ez a randalírozás.”⁵⁵

Amikor a kínai hatóságok megtagadták két, előző évben Kínába érkezett magyar egyetemi hallgató ösztöndíj-hosszabbítási kérelmét, a magyar hatóságok az ország elhagyására szólították fel azt az öt kínai egyetemistát, akik magyarországi tanulmányaik megkezdésére érkeztek Budapestre. A döntés nem érintette azokat a kínai egyetemistákat, akik már korábban megkezdték magyarországi tanulmányaikat. A „kiutasított” diákokat Chen Yi külügyminiszter fogadta, és a „revizionizmus elleni harc bajnokainak” nevezte őket. A budapesti kínai nagykövet is részt vett a kampányban azzal, hogy a kínai sajtóban megjegyzéseket tett a magyar kormányra.

A pártkapcsolatok megszakításának következményeként a KKP nem reagált az MSZMP levelére, amelyet a kínai párt megalakulásának 45. évfordulója alkalmából küldött, és visszautasította a magyar párt 9. kongresszusára szóló meghívást, kommunistaellenes magatartással és tevékenységgel vádolva a magyar pártot és annak vezetőit. A levél szövege megegyezett a bolgár pártnak küldött levél szövegével.

1966-ban Kína önálló pavilonnal vett részt a BNV-n, amely azonban kereskedelmi célok helyett inkább a hivatalos propaganda eszközüül szolgált. Hogy ne szakítsák meg teljesen a kapcsolatokat, és legalább a párbeszéd néhány csatornáját működésben tartsák, a kínaiak a maguk számára hasznosnak ítélt néhány területen – ilyen volt a műszaki-tudományos együttműködés és a filmcsere – a tárgyalásokat 1966-ban is folytatták.

1967-től kezdve a kínaiak nem használták az „elvtárs” megszólítást a magyar vezetőkkel folytatott levelezésükben. 1967. augusztus 7-én a kínai nagykövet és a nagykövetség több más munkatársa előzetes értesítés nélkül elhagyta Budapestet. (A nagykövet távozásának tényét a kínaiak hivatalosan 1969. április 21-én jelentették be.) Az újonnan kinevezett nagykövet 1970-es megérkezéséig a kereskedelmi tanácsos látta el az ideiglenes ügyvivő feladatait.

Összefoglalás

Az 1956–66 közötti időszak szocialista országokkal szemben követett kínai politikáját a fokozatos távolodás, a növekvő konfrontáció és a különbségtétel jellemezte, attól függően, hogy ezen országok mennyire függetlenedtek a Szovjetuniótól. Liu Shaoqi szavaival: „Úgy kell

⁵⁵ BORISZOV–KOLOSZKOV 1973: 247–248.

bánni a szocialista országokkal, mint a parasztnak a rizzsel, minden egyes tövet külön kell gondozni.”⁵⁶ A szovjet (és ennek megfelelően a magyar) elemzésekben, a hivatalos szóhasználatban a szocialista országok közösségével szemben folytatott kínai differenciáló törekvésekről beszéltek. A differenciáló megközelítés a különböző szocialista országok gazdasági helyzetének és belpolitikai viszonyainak különbségeire és változásaira épített, és abban nyilvánult meg, hogy a kínaiak igyekeztek beférkőzni ezen országok életének különböző területeire, a hatvanas évektől kezdve pedig megpróbálták „aláásni” és „megrendíteni” a szocialista tábor egységét, és növelni befolyásukat a társadalom különböző rétegei, különösen az ifjúság körében. Kína mindent elkövetett, hogy akkor is erősítse gazdasági, sőt politikai kapcsolatait is a kelet-európai „testvérországokkal”: Bulgáriával, Csehszlovákiával, Lengyelországgal, Magyarországgal és az NDK-val, amikor a tárgyalásokra vonatkozó szovjet javaslatokat elutasította.

A magyar levéltári forrásokból kiderül, hogy a szocialista országok és Kína kapcsolata mennyire állt szovjet irányítás és befolyás alatt, és hogy a „testvérországok” felé mennyiben volt elvárás a szovjet utasítások követése.

A magyar párt- és állami vezetők véleménye az ideológiai és gyakorlati kérdésekben mutatkozó nézeteltérések kínai nyilvánosságra hozataláig inkább pozitív volt. A hatvanas évek közepén bekövetkezett kínai–szovjet szakítást követően a magyar vezetők, lehetőségeikhez mérten, mindent elkövettek, hogy megakadályozzák a kapcsolatok további romlását, és elkerüljék a két ország közötti teljes szakítást. A döntés azonban, mint 1949 óta mindig, a moszkvai és a pekingi vezetés kezében volt.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár – MOL

Zhonghua Renmin Gongheguo Waijiaobu Dang’anguan (A KNK Külügyminisztériumának Levéltára) –
KNKKL

⁵⁶ KÜM IV. Területi Osztály, Kínai referatúra, Újlaki György feljegyzése. Tárgy: A KNK külpolitikája és a magyar–kínai kapcsolatok alakulása az elmúlt egyéves időszakban. Budapest, 1964. július 7. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 26. t. – 153/1964.

Másodlagos források

- BORISZOV, O.–KOLOSZKOV, B. 1973. „A szovjet–kínai kapcsolatok megromlásának története.” (Részlet *A Szovjetunió lenini Kína-politikája* című, 1968-ban Moszkvában megjelent kötet tanulmányából.)
In PÁLOS TAMÁS–POLONYI PÉTER (szerk.) *Kínai múlt és jelen*. Budapest, Kossuth, 176–254.
- KRAMER, MARK. 1995. „The USSR Foreign Ministry’s appraisal of Sino-Soviet relations on the eve of the split, September 1959.” *CWIHP Bulletin* 6-7: 170–185.
- LÜTHI, LORENZ M. 2008. *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World*. Princeton, Princeton University Press.
- VÁMOS PÉTER. 2008. *Kína mellettünk? Kínai külügyi iratok Magyarországról, 1956*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete.
- VÁRNAI FERENC. 1976. *A maoisták útja*. Budapest, Kossuth.

Ablaka Gergely:

Hol tart a Khomeini ajatollah által meghirdetett iszlám forradalom?

(Harminc éves az Iráni Iszlám Köztársaság)

Harminc esztendővel ezelőtt történt, hogy megdőlt a világ egyik legstabilabbnak hitt rendszere, Mohamed Reza Pahlavi sah abszolutista monarchiája. Helyét az iszlám köztársaság foglalta el, amely a kezdeti várakozásokkal ellentétben igencsak stabilnak bizonyult. Az Iráni Iszlám Köztársaság az Irakkal vívott nyolcéves háború, a washingtoni szankció-politika, a nemzetközi elszigeteltség, a belső legitimációs válság, a frakcióharcok és egyéb hazai problémák ellenére továbbra is fennáll és működik.

A forradalom megítélése és a rendszer teljesítménye azonban felemás: míg a főbb forradalmi célkitűzések többé-kevésbé megvalósultak az elmúlt három évtizedben, addig bőven akadnak még olyan feladatok és elvárások is, amelyeket a kezdetek óta nem sikerült megoldani, illetve kielégíteni. Jelen tanulmány azt kívánja vizsgálni, hogy vajon az Iszlám Köztársaság harmincéves fennállása alatt mit ért el az 1979-es célkitűzésekből, és hogy jelenleg milyen nehézségekkel kell szembenéznie.

Bevezető: Harminc éves az Iráni Iszlám Köztársaság

1979. január 16-án Mohamed Reza Pahlavi sah elhagyta Iránt. Tábornokai ugyan kézcsókkal búcsúztak tőle, de Teheránban és az ország más településein hatalmas örömtüntetésekre került sor. Az ítélet már a császári repülőgép távozásakor kimondatott: a „pávatrón”, a sah rendszere megbukott.¹ Ezzel együtt pedig lezárult egy korszak is, véget ért a több ezer éves monarchikus berendezkedés, amelynek helyébe a márciusi népszavazást követően az iszlám köztársasági rendszer lépett, új és bizonytalan fejezetet nyitva Irán történelmében.

* Ablaka Gergely az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán szerzett politológus diplomát 2003-ban, jelenleg doktori tanulmányait folytatja Irán regionális hatalmi törekvéseiről a kar Politikatudományi Intézetében. Megbízott előadó az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, valamint a Zsigmond Király Főiskolán.

¹ Gömöri Endre: *Irán, egy amerikai modell bukása*. Kossuth Könyvkiadó, 1979. 276-277. o.

Három évtized elteltével a belső válságok és külső fenyegetések ellenére az iszlám köztársaság még mindig működik, de vajon hol tart, s milyen eredményeket ért el a Ruhollah Khomeini ajatollah által meghirdetett iszlám forradalom? A főbb célkitűzések többé-kevésbé megvalósultak, így az ország a korábbi időszakok külföldi befolyásától megszabadulva politikailag függetlenné, gazdaságilag pedig sok tekintetben önellátóvá vált, és a sah rendszerével összevetve viszonylag szabadabb is lett.² Sokak számára azonban a forradalom mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így például elmaradt az egyenlőség és társadalmi igazságosság megteremtése, a politikai rendszer elszámoltathatóvá és ellenőrizhetővé tétele, valamint az alapvető szabadságjogok érvényesülése is.³

Az Iszlám Köztársaság harmincéves fennállása, s az ezen időszak alatt elért eredmények kétségtől okot adnak az ünneplésre, ha azonban a társadalmi változásokat és a jelenlegi gazdasági fejleményeket tekintjük, úgy a jubileumi örömben nem kevés üröm is vegyül. Az iráni társadalom közel kétharmada a forradalom után született, így az 1979-es eseményekről nincsenek közvetlen emlékeik, viszont vannak igényeik, amelyek a rendszer liberalizálására irányulnak, és amelyek a kontra-produktív forradalmi politikáknak és a globalizációnak köszönhetően egyre hangosabbakká válnak.⁴ Az elhibázott gazdaságpolitikáknak, valamint a nemzetközi szankcióknak és a jelenlegi olajár-ingadozásoknak köszönhetően a gazdaság most egyre rosszabb állapotban van, s mindez komoly veszélyeket rejthet a rendszer legitimációját illetően.⁵

Jelen tanulmány célja, hogy áttekintse az 1979-es forradalom vívmányait, vagy ha úgy tetszik az iszlám köztársaság elmúlt harminc esztendőben nyújtott teljesítményét. A dolgozat különösen két területre igyekszik fókuszálni, ahol a forradalmi célkitűzések és a realizálódott folyamatok, illetve eredmények között lényeges ellentmondások feszülnek: Így egyfelől a régi egyenlőtlenségek felszámolására tett sikeres kísérletekre, s ezzel együtt az új igazságtalanságok megszületésére, másfelől pedig a demográfiai és kulturális változásokra, amelyek jelentős mértékben változtatták meg a társadalom szerkezetét, magatartását és a rendszerhez való hozzáállását.

² Feresh Tehsadat Etefaghfar: The Revolution's Mixed Balance Sheet. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 39-40. o.

³ Shahrough Akhavi: The Iranian Revolution 30 Years On. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 23-25. o.

⁴ „Young Iranians: Children of the Revolution”. *The Economist*, 2009. február 6. http://www.economist.com/world/mideast-africa/displayStory.cfm?story_id=13088969&source=features_box_main, internetről letöltve: 2009. február 25.

⁵ Patrick Clawson: „The Islamic Republic's Economic Failure”. *Middle East Quarterly*, Vol. 15. No. 3. (2008), 15-26. o.

Az iszlám köztársaság teljesítménye: Paradoxonok sorozata?

Az 1979-es rendszerváltás főbb célkitűzései („Függetlenség, szabadság és iszlám köztársaság!”) az elmúlt harminc évben helytel-közzel megvalósultak ugyan, de az iszlám nyújtotta alternatíva több tekintetben kudarcot vallott, vagy éppenséggel kontra-produktív eredményt hozott.

Az iráni forradalom, akárcsak más forradalmak a történelemben, egyeseknek lehetőséget teremtett a felemelkedésre, míg másokat letaszított, és megfosztott pozícióiktól és privilégiumaiktól.⁶ Az Iszlám Köztársaság sokak számára, a legszegényebb rétegeknek, valóban lehetővé tette, hogy jobb életkörülmények között éljenek, s hogy esélyük legyen a társadalmi és gazdasági felzárkózásra. Ha pedig az egészségügyi és iskoláztatási mutatókat tekintjük, akkor azt láthatjuk, hogy a vallási vezetés sikeresen modernizálta a társadalmat, amely a szigorú szabályok ellenére most sokkal nyitottabb és demokratikusabb, mint a Pahlavi-érában volt.⁷ A forradalom paradoxonjaként például a nők helyzete jelentősen javult: lehetőségük nyílt részt venni az egyetemi képzésben, s betölteni a közélet szinte valamennyi pozícióját. A nemzeti függetlenség visszaszerzése pedig mind a mai napig komoly legitimitációt biztosít a rendszernek, mint ahogyan az is, hogy az iraki agressziót sikerült területvesztés nélkül kivédeni.⁸

Az Iszlám Köztársaság kétségkívül sikeres függetlenedési kísérlet volt, amennyiben véget vetett a külföldi dominanciának, s miként egy harmadik úttal („se nem Kelet, se nem Nyugat”) kísérletezett a hidegháborús szembenállás közepette. De az aktivizmus, amelyet maga Khomeini ajatollah képviselt, egyfajta kényszerpályára állította Iránt. A „forradalmi fanatikusok” országa elszigetelődött, amely egyfelől ugyan hozzájárult az önerőre támaszkodás megvalósulásához, s egyfajta tudományos forradalom kibontakozásához, másfelől azonban olyan negatív képet festett, amelynek terhe mind a mai napig behatárolja a perzsa állam nemzetközi kapcsolatait és lehetőségeit.⁹ S amíg Irán valóban felszabadult a külső befolyás alól, addig a rendszer legitimitációja bizonyos szempontból továbbra is szorosan kötődik az Egyesült Államokhoz. A „Nagy Sátán” képében született meg ugyanis az ellenségkép, amellyel szemben

⁶ Michael Axworthy: Between Pride and Disappointment. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 41-43. o.

⁷ Etefaghfar: i. m. 39. o.

⁸ Axworthy: i. m. 43. o.

⁹ Arshin Adib-Moghaddam: *Iran in World Politics: The Question of the Islamic Republic*. Columbia University Press, 2008. 58-66. o.

az iráni vezetés igyekezett definiálni és pozícionálni önmagát.¹⁰ Az Amerika-ellenesség pedig még három évtized után is a rendszer tartópilléréként szolgál.

1979-ben az iráni társadalom összefogott, hogy megdöntse a sah diktatórikus hatalmát, és egy olyan rendszert követelt magának, amelyben a jövőben nagyobb beleszólása és rálátása lehet a politikai-hatalmi döntéshozatalba. A forradalmi hevület közepette az iszlám köztársaság rendszerét lelkesen hagyta jóvá a lakosság, de a kezdeti lelkesültség mára már jelentősen lecsökkent, miként a monarchia helyébe lépő berendezkedésről kiderült, hogy az kielégítetlenül és megválaszolatlanul hagyta az iráni társadalom demokratikus szabadságjogok iránti igényeit.¹¹

Az iráni forradalom legnagyobb paradoxonja, hogy az a széles néprészvétel mellett olyan rendszert eredményezett, amely a hatalmat egyetlen, nem a nép által választott, megkérdőjelezhetetlen személy kezébe adta. A megkötött társadalmi szerződésben pedig az emberek továbbra is csak mint tárgyak és eszközök jelentek meg.¹² Az iszlám köztársaság rendszerében ugyan intézményesültek bizonyos demokratikus elvek, de a hatalmi struktúra kettős felépítésével, a kinevezéses pozíciók felállításával, valamint a legfőbb vallási vezetőnek biztosított korlátlan hatalommal olyan berendezkedés született, amely meghatározó szerepet biztosít a vallási elitnek, és csak korlátozott szerepet a rendszer szokványos politikai elitjének.¹³ S míg a választások az elmúlt harminc évben a rendszer fontos elemeivé váltak, addig a népszuverenitás elve továbbra sem érvényesül a gyakorlatban. Így például a voksolásokat megelőzően az Örök Tanácsa (a forradalom eszméihez fűződő lojalitásuk szempontjából) szelektál a jelöltek között, és ennek köszönhetően aligha beszélhetünk valós népképviselétről.¹⁴

A demokratikus célok megvalósítása kétségkívül elmaradt, de a rendszer sok tekintetben szabadabbá vált annál, mint amilyen Reza Pahlavi uralkodása alatt volt. A forradalom eredményeként, különösen pedig Khomeini ajatollah halálát követően, egy olyan berendezkedés formálódott Iránban, amelyben egyetlen személy vagy csoport sem rendelkezhet hatalmi monopóliummal. Az iszlám köztársaságot ezért ma már kevésbé

¹⁰ William O. Beeman: *The „Great Satan” vs. the „Mad Mullahs”: How the United States and Iran Demonize Each Other?* Praeger Publishers, 2005. 49-69. o.

¹¹ Ali Gheissari - Vali Nasr: *Democracy in Iran: History and the Quest for Liberty*. Oxford University Press, 2006. 133-136. o.

¹² Abbas Milani: The Three Paradoxes of the Islamic Revolution in Iran. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 26. o.

¹³ Bulent Aras: „Transformation of the Iranian Political System: Towards a New Model?”. *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 5. No. 3. (2001), 15. o.

jellemezhetjük monolitikus diktatúraként, mint inkább az egymáshoz lazán kötődő és az egymással erőteljesen versengő hatalmi központok bonyolult összességeként.¹⁵ Mindezt a választások is egyértelműen bizonyítják, amelyek egyfelől biztosítják a forradalmi elit hatalmon maradását, másfelől azonban teret adnak a frakciók közötti véleménykülönbségeknek és hatalmi csatározásoknak is.¹⁶ A választáson való részvételt (ötven-hatvan százalék!) figyelembe véve pedig az is megállapítható, hogy bár a szavazásoknak a hatalmi felépítményből adódóan nincsen komolyabb tétjük, az iráni állampolgárok ennek ellenére mégis komoly jelentőséget tulajdonítanak a voksolás intézményének.¹⁷ Ezáltal ugyanis, ha korlátozottan is, de kifejezhetik a véleményüket, és valamelyest befolyásolhatják a politikai napirendet, amelyre a sah rendszerének „előre megrendezett” választásain nem igen volt lehetőségük.

A politikai jogok mellett a szabadságjogok más területén is megfigyelhető a fenti kettősség: az iszlám köztársasági rendszer egyfelől erőteljesen kurtította a polgári jogokat, másfelől azonban bizonyos intézkedéseivel meg is nyitotta a társadalmat. Így például a forradalmi tömegképzés paradoxonjának köszönhetően az egyetemi oktatásban ma több nő vesz részt, mint férfi, a fiatalok pediglen elődeikkel szemben sokkalta informáltabbakká váltak.¹⁸ A radikálisok hatalomból való kiszorulásával (1990-es évek eleje), majd a reformpárti Khatemi megválasztásával (1997-ben) megkezdődött a „társadalmi liberalizáció”, amelynek az eredményei még a *neokonzervatívok* alatt is megmaradtak.¹⁹ Az újságbetiltásokat, koncepciók pereket és bebörtönzéseket látva ugyan kétségünk sem lehet afelől, hogy Iránban harminc esztendővel a forradalom után még mindig megvan a „thermidori hangulat”, de a „vörös vonalak” sok tekintetben kitolódtak.²⁰ A forradalom alapvető elveit ugyan továbbra sem lehet megkérdőjelezni nyíltan, de az államalapító Khomeini személyén felül szinte mindenről lehet

¹⁴ Mehrangiz Kar: „The Deadlock on Iran: Constitutional Constraints”. *Journal of Democracy*, Vol. 14. No. 1. (2003), 135-136. o.

¹⁵ Wilfried Buchta: *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. The Washington Institute for Near East Policy, 2000. 11. o.

¹⁶ Kazem Alamdari: Elections as a Tool to Sustain the Theological Power Structure. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 109-111. o.

¹⁷ Keith Crane - Rollie Lal - Jeffrey Martini: *Iran's Political, Demographic, and Economic Vulnerabilities*. RAND Corporation, 2008. 29-32. o.

¹⁸ A 2007/2008-as év egyetemi képzésében résztvevő hallgatók aránya a nemek tekintetében: nők (54%) / férfiak (46%). Etefaghfar: i. m. 40. o.

¹⁹ A „neokonzervatívok”, akik ideológiájukban ugyan nem különböznek a tradicionális konzervatívoktól (az iszlám szerepét hangsúlyozzák a politika és az élet minden területén), de modern világszemléletűeknek, laikus származásúknak, forradalmi szocializációjuknak, iraki katonaéveiknek, kommunikációs stílusuknak és egyetemi végzettségüknek (pl. építészek, orvosok stb.) köszönhetően mindenképpen élesen elkülönülnek tőlük. Wagner Péter: „Neokonzervatív fordulat Teheránban”. *Egyenlítő*, Vol. 6. No. 4. (2005), 39-44. o.

²⁰ A forradalom óta körülbelül 150 újságot tiltottak be, s több száz, több ezer embert börtönöztek be a rendszer bírálata miatt! Akhavi: i. m. 24. o.

vitatkozni. Az iráni sajtó különösen sokszínű és igencsak dinamikus. Nem ritkák benne a politikai kritikák, vagy a leleplező riportok. Mindez pedig azért fontos, mert az irániak többsége a televízió mellett még mindig a nyomtatott sajtóból tájékozódik.²¹

A szabadságjogokért folytatott küzdelem „ellentmondásos eredményessége” a nők helyzetének és jogainak kapcsán tűnik a legnyilvánvalóbbnak. Amíg a forradalomban és az iraki háborúban játszott szerepüknek, illetve a forradalmi politikáknak köszönhetően aktív részesei lettek az új rendszernek, addig az iszlám köztársasági berendezkedés számos diszkriminatív szabályozást is életbe léptetett velük szemben.²² A nőkről alkotott tradicionális kép megváltozott: a családi feladatok ellátása mellett immáron megjelent a nők társadalmi-politikai szerepvállalása is, amelyet maga Khomeini ajatollah is támogatott. A forradalom vívmányaként pedig lehetőségük nyílt az egyetemi képzésben részt venni, aminek hatására nem csak a tájékozódás vált lehetővé számukra, hanem a társadalmi felemelkedés is.²³ A forradalom után az iráni nők valóban fontos közéleti szerepeket tölthetnek be (például orvosok, bírók, polgármesterek és vállalati vezetők lehetnek.), addig bizonyos pozícióktól és tevékenységektől (így a politikai vezető pozíciótól) továbbra is el vannak tiltva.²⁴ Az iszlám törvények pedig sok tekintetben visszalépést hoztak a korábbi évekhez képest, amennyiben olyan szabályozásokat léptettek életbe, amelyek nemcsak erősítették, hanem intézményesítették is a nemek közötti egyenlőtlenségeket (így például a nő bírósági vallomása csak felét éri a férfiénak!).

A szabadságjogok érvényesülése tekintetében a másik érdekes csoportot az etnikai és felekezeti kisebbségek jelentik, amelyek 1979-ben szintén résztvevői voltak a sah-ellenes egységfrontnak. Az iszlám köztársasági rendszer számukra is felemás, bizonyos tekintetben pedig kontra-produktív eredményeket hozott. Egyeseknek (keresztényeknek, zsidóknak és Zoroaszter-hívóknak) lehetővé tette a vallásuk és szokásaik szabad gyakorlást, illetve közösségi intézményeik felállítását, sőt parlamenti képviselőt is biztosított számukra, másokat (Bahai’a-

²¹ Geneive Abdo - Jonathan Lyons: *Answering only to God: Faith and Freedom in Twenty-First-Century Iran*. OWL Books, 2003. 151-195. o.

²² Nikki R. Keddie: Women and 30 Years of the Islamic Republic. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 46-48. o.

²³ Fatemeh Etemad Moghadam: Women and the Islamic Republic: Emancipation or suppression? in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 49-50. o.

²⁴ Elaheh Koolae: New Challenges for Iranian Women. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 58-60. o.

hívőket és szunnitákat) azonban teljes egészében megfosztott ezektől a lehetőségektől, és komoly elnyomásnak vetett alá.²⁵

Az egyes etnikumoknak, amelyek követelték, hogy saját nyelvüket használhassák, ápolhassák kultúrájukat, létrehozassák önkormányzati szerveiket, szintén csalódniuk kellett, amikor az iszlám köztársaság meghirdette központosító, egységesítő politikáját. Az ország identitását továbbra is a régi hármas („Urbánus, síita, perzsa kultúra”) határozza meg.²⁶ S noha az elmúlt évtizedben előrelépések történtek mind a jogegyenlőség, mind pedig a területfejlesztés tekintetében, az egyes etnikumok (így a kurdok és a beludzsiak) jogfosztottsága és elégedetlensége megmaradt. Attól azonban továbbra sem kell tartani, hogy az iráni „etnikai mozaik” darabjaira hullik, mivel az etnikumok kötődése a közös területhez, történelemhez, és kultúrához még mindig erős összekötő kapcsot képez.²⁷

Régi és új egyenlőtlenségek?

Khomeini ajatollah a forradalom legfőbb feladatának az egyenlőség és a társadalmi igazságosság megteremtését tekintette.²⁸ Noha a kérdés megoldására mindig hangsúlyt helyeztek, a társadalmi egyenlőtlenségek és a gazdasági aránytalanságok harminc esztendő elteltével még mindig megoldatlan problémaként nehezednek a vallási vezetés vállára. Az Iszlám Köztársaság teljesítménye az „egyenlőséget” illetően, akárcsak a „függetlenség” és a „szabadság” tekintetében, igencsak ellentmondásos és paradoxonokkal teli.²⁹

A forradalmi intézkedéseknek köszönhetően csökkent a szegénység mértéke, s megvalósult egyfajta jövedelem-újraelosztás is, de az általános életszínvonal mindeközben jelentősen leromlott. (Becslések szerint a forradalom óta minimum harminc százalékkal csökkent az egy főre eső nemzeti jövedelem!)³⁰ A lakosság legszegényebb rétegei egyértelműen profitáltak a forradalomból, és sokaknak megadatott a felemelkedés lehetősége. Harminc év

²⁵ H.E. Chehabi: Religious Apartheid in Iran. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 119-121. o.

²⁶ Buchta: i. m. 105. o.

²⁷ Crane - Lal - Martini: i. m. 51-56. o.

²⁸ Djavad Salehi-Isfahani: Poverty and Inequality since the Revolution. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 104. o.

²⁹ Egy 2000-es felmérés (World Values Survey) szerint a megkérdezetteknek csak kevesebb, mint fele vélekedett úgy, hogy a vallási vezetés megoldást kínál a szociális problémákra. A vizsgált 14 muzulmán társadalom közül az iráni bizonyult az egyik legnegatívabbnak. Charles Kurzman: The Iranian Revolution at 30: Still Unpredictable. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 34. o.

³⁰ Jahangir Amuzegar: „Iran’s Crumbling Revolution”. *Foreign Affairs*, Vol. 82. No. 6. (2003), 52. o.

alatt a szegénységi küszöb alatt élők aránya csökkent, ugyanakkor még mindig számottevő.³¹ Az egyenlőtlenségek továbbra sem szűntek meg, így a város és vidék, a gazdagok és szegények közötti törésvonalak még mindig léteznek, de a szakadékok valamelyest szűkültek, különösen, ha az egészségügyi ellátás és oktatás kiterjesztését (lásd vidéki nők egyetemi képzését),³² valamint a vidéki területek alapvető szolgáltatásokhoz (ivóvízhez és villamos áramhoz)³³ való jobb hozzáférést tekintjük. A kormányzat támogatási rendszere révén nemcsak rendelők és egyetemek nyíltak meg a tömegek számára, hanem ingyenessé vált számos más szolgáltatás (pl. közlekedés) is.

A kormányzat túlzott igyekezete azonban, hogy igazságosabbá és egyenlőbbé tegye a társadalmat, gazdasági diszfunkciókat és kontra-produktív eredményeket produkált. Így például az állami támogatások egyfelől sokak életét könnyebbé tették, másfelől azonban a fogyasztás növekedésével súlyos terheket is raktak a vezetés nyakába. A benzin állami szubvenciója évente majd ötmilliárd USD értékben terheli meg a központi költségvetést.³⁴

A forradalmat követően az igazságosság nevében kisajátították a sahnak és családjának a vagyonát, az elkobzott pénzekből és egyéb javakból létrehozták a vallási alapítványok (bonyádok) szövetvényes hálóját, amelyek pontos számát lehetetlen megbecsülni.³⁵ Az újonnan létrejövő szervezetek, mivel egyfelől valóban a szegényeket és az elesetteket támogatták, másfelől pedig „struktúráikon” keresztül a forradalmi elit legitimációját is biztosították, kezdettől fogva fontos alkotóelemeivé váltak az iszlám köztársaság rendszerének.³⁶ Befolyásuk és hatalmuk az elmúlt harminc évben tovább erősödött, mivel ők lettek az 1990-es évek privatizációs hullámának és az állami fejlesztéseknek, megrendeléseknek a legfőbb nyertesei. Privilegiumaiknak (kizárólag a legfőbb vezetők tartoznak elszámolással, s nem fizetnek adót) köszönhetően az alapítványok ma, mint állam az államban működhetnek, s a hajózási társaságoktól kezdve az autógyárakon keresztül az építőiparig szinte mindenhol komoly

³¹ Hivatalos adatok szerint az iráni társadalom 15 százaléka, nem hivatalos források szerint közel 40 százaléka él ma abszolút szegénységben. Amuzegar: Uo.

³² Zahra Mila Elmi: Educational Attainment in Iran. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 62-69. o.

³³ 1984-2004 között a vidéki lakosság villamos áramhoz és ivóvízhez való hozzáférése jelentősen javult: előbbi 37 százalékról 94 százalékra, utóbbi pedig 31 százalékról 79 százalékra emelkedett. 2004-ben a családok többségének volt már hűtőszekrénye (80%), televíziója (77%), és gáztűzhelye (76%) is. Salehi-Isfahani: i. m. 107. o.

³⁴ Paul Rivlin: „Iran's Energy Vulnerability”. *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 10. No. 4. (2006), 109. o.

³⁵ A legnagyobb és leghíresebb alapítványok a következők: „Elesettek és Elnyomottak Alapítványa”; „Mártírok Alapítványa”; „Imám Reza Alapítványa”; „Khordad 15. Alapítványa”; „Iszlám Gazdasági Alapítványa”; „Jóléti Alapítványa”; „Isteni Misszió Alapítványa”; „Lakhatásért Felelős Alapítványa”; „Iszlám Terjesztéséért Felelős Szervezet”; „Farabi Alapítványa”. Buchta: i. m. 74. o.

³⁶ A szociális szolgáltatásokban, az ideológiai és társadalmi nevelés folyamatában, a tömegek mobilizálásában olyan erőket képviselnek, amelyek nélkülözhetetlenek az iszlám köztársaság zavartalan működéséhez

gazdasági érdekeltségekkel bírhatnak.³⁷ Egyes becslések szerint a vallási alapítványok adják az ország bruttó hazai össztermékének a negyven százalékát.³⁸

A forradalom eredményeként azonban nemcsak a bonyádok kerültek meghatározó pozícióba, hanem a piaci versengésbe más szereplők is aktívan bekapcsolódtak: így például a tradicionális kereskedők, a nagyhatalmú családok, valamint a Forradalmi Gárda Csapatok. Amíg a hírszerzési minisztérium saját telekommunikációs vállalatokkal rendelkezik, addig a mezőgazdasági szaktárca az agrárügyletekben van közvetlenül érintve. A konzervatív kereskedők (a bazár), akik jó kormányzati kapcsolatokkal bírtak, kereskedő-hálózatokat létrehozva szintén beszálltak a versenybe. Hasonlóképpen tettek a nagycsaládok is, akik közül egyesek különösen nagy sikert futottak be. Így az ex-elnök Rafszandzsáni családja, amely ma az egyik leggazdagabbnak számít Iránban.³⁹ A Forradalmi Gárda olcsó munkaerejét és kormányzati kapcsolatait kihasználva jelentős szereplővé vált olyan iparágakban, amilyen például az építőipar. Az elmúlt három évtized lényegében egyfajta „belső kapitalizmust” eredményezett, amennyiben a hatalom belső körén belül lehetővé vált a piaci versengés, de abból a „külsősök”, a kapcsolatokkal nem rendelkező személyek továbbra is kimaradtak.⁴⁰ A forradalom inkább elitcserét hozott, mintsem hogy alapjaiban változtatott volna a társadalmi igazságtalanságokon.

Az iszlám köztársaság talán legnagyobb ellentmondása pedig az lehet, hogy a forradalmi rendszer nem tudta kihasználni a kínálkozó lehetőségeket és az országban rejlő adottságokat. Noha a világ népességének egy százalékát kitevő iráni lakosságnak, amely a föld ásványi és nyersanyag készletének hét százaléka felett éli mindennapjait, komoly gazdasági esélyei lehetnének, a forradalom utáni teljesítmény mégis messze elmarad a várakozásoktól.⁴¹ Az ország fiskális mutatói ráadásul nemhogy javultak volna az elmúlt három évtizedben, hanem jelentősen romlottak.⁴² Mindennek hátterében az Irakkal vívott háború és a nemzetközi

³⁷ Ali A. Saeidi: Iran Para-governmental Organizations (bonyads). in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 101-103. o.

³⁸ Kenneth M. Pollack: „Iran: Three Alternative Futures”. *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 10. No. 2. (2006), 73. o.

³⁹ A Rafszandzsáni-klán érdekeltségébe tartozik többek között az állami rézbányászat, az országos pisztácia-export, a teheráni metróberuházás, valamint Irán egyik legnagyobb olajipari vállalata. A család tagjai közül pedig sokan a politikában vitézkednek, s közöttük kormányzókat, minisztériumi dolgozókat és közigazgatási szakembereket egyaránt találunk.

⁴⁰ Afshin Molavi: „Buying Time in Tehran. Iran and the China Model”. *Foreign Affairs*, Vol. 83. No. 6. (2004), 16. o.

⁴¹ Az iráni adottságok kapcsán nem csupán a hatalmas kőolaj- és földgáz-készleteket kell megemlítenünk (előbbi a világ forrásainak 10 százalékát teszi ki, míg utóbbit 16 százalékra taksálják), hanem a következőket is: Az ország lakosságának 70 százaléka 32 év alatti, közel 20 millióan ülnek iskolapadban, 2 millióan pedig egyetemi tanulmányaikat folytatják, a munkaerő olcsó és képzett, a közel hetvenmilliós ország vonzó piacnak számít, s akkor a gazdag külföldi diaszpóráról és annak befektetési szándékáról még nem is beszéltünk!

⁴² Clawson: i. m. 15-26. o.

szankciópolitika áll, ám abban az iráni gazdaságpolitika fogyatékoságai is jelentős szerepet játszanak. Így például a rendszer iránti lojalitás fontossága, az ideológiának szánt túlsúlyos szerep, valamint a különféle frakciók közötti rivalizálás akadályozza leginkább a gazdaság sikerességét.⁴³ A forradalmi vezetés a szakértelemmel szemben a megbízhatóságra helyezte a hangsúlyt, amelynek eredményeként nem csupán a félretervezés és hozzá nem értés állandósult, hanem ez által a rendszer és annak bürokráciája is a nepotizmus és a korrupció túszává vált. Az ideológia túlzott szerepe ugyan az évek során mérséklődött, de továbbra is vannak kontra-produktív hatásai, így például az ország függetlenségére hivatkozva továbbra is elutasítják külföldi befektetőket, miközben azok a gazdaság számára nélkülözhetetlenek lennének (tőkeigény és technika-import).

Az Iszlám Köztársaság gazdaságpolitikájának ellentmondásosságát a kőolaj- és földgáziparban figyelhetjük meg a leginkább. A forradalmi vezetés elmulasztotta a gazdaság szerkezetátalakítását, s ezért az ország gazdasági rendszere döntően még most is a petrokémiai ágazatokon nyugszik. Míg az olajipar adja továbbra is a legfőbb bevételi forrást (az olaj-eladások közel nyolcvan százalékát teszik ki az iráni exportbevételeknek),⁴⁴ addig az ország olajtermelése csupán kétharmada a forradalom előtti időszakának.⁴⁵ Mindez annak tudható be, hogy az olajszektor előbb áldozatául esett az Irakkal vívott háborúnak, majd a rekonstrukció során számos hibát követtek el, végezetül az Egyesült Államok által meghirdetett szankciópolitika is korlátozza a technológia transzfert és befektetést.⁴⁶ Így aztán ironikus módon a világ kőolaj-tartalékainak tíz százalékával rendelkező Irán az olajipar silány állapota, az új fejlesztések hiánya, a külföldi befektetések elmaradása, valamint a gigantikus méreteket öltő hazai fogyasztás és elképesztő pazarlás miatt kénytelen a benzin felhasználás negyven százalékát importból fedezni.⁴⁷

A „benzin mizériához” hasonlóan a földgáz ügyek tekintetében is lehangoló a helyzet. Irán, Oroszország után a második legnagyobb földgáztartalékkal bír, ennek megfelelően az évtized végére a földgázpiacon közel tíz százalékos részesedést érhet el, paradox módon

⁴³ Golnaz Esfandiari: „Economic Equality Continues to Escape Iranians”. *Radio Free Europe*, 2009. február 4. http://www.rferl.org/Content/Economic_Equality_Continues_To_Escape_Iranians/1379331.html, internetről letöltve: 2009. február 12.

⁴⁴ Rivlin: i. m. 104. o.

⁴⁵ Molavi: i. m. 9. o.

⁴⁶ Narsi Ghorban: Potentials and Challenges in the Iranian Oil and Gas Industry. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 89-91. o.

⁴⁷ Rivlin: i. m. 109-110. o.

azonban a félretervezéseknek és a technológiai hiányosságoknak köszönhetően képtelen lesz kielégíteni az igényeket.⁴⁸

A harmincéves évfordulón a vezetésnek nemcsak a régi problémák megoldatlanságával, hanem új kihívásokkal is szembe kell néznie. Így például a munkanélküliséggel, amely hivatalosan is kétszámjegyű (16%), s amely különösen a fiatal generációt sújtja, mivel a kormányzat képtelen a munkaerő-piacra évente belépő nyolcszáz ezer pályakezdőnek munka-helyeket biztosítani.⁴⁹ Ennek hatására a kormányzatnak az „agyelszívás” problémájával is meg kell küzdenie, miként évente közel 150 ezer iráni hagyja el az országot, és próbál szerencsét valahol külföldön.⁵⁰ Az ország vezetőinek ráadásul mindezek mellett az inflációs spirállal, az olajárak csökkenésével, a megszorítások kapcsán jelentkező mozgalmakkal, sztrájkokkal, továbbá a csalódottság táplálta „társadalmi devianciákkal” is fel kell vennie a harcot.⁵¹

Szekularizálódó társadalom?

Az Iszlám Köztársaság három évtizedes teljesítményében a legnagyobb ellentmondást talán az jelenti, hogy amíg a vezetés képes volt a gyakorlatban többé-kevésbé megvalósítani és fenntartani az iszlám kormányzás elméletét, addig a forradalmat követő iszlamizációs törekvései sorra kudarcot vallottak, és az egyházi szigornak, a demográfiai és kulturális változásoknak, a politikai rendszer legitimitás-vesztésének, valamint egyéb külső hatásoknak az eredményeként az iráni társadalom elindult egy „szekularizációs lejtőn”.⁵²

A forradalmat kísérő lelkesültségnek az iszlamizálási kampány hamar véget vetett, s noha az iraki háború alatt a szigorú vallási elvek hirdetésével még sikeresen lehetett mobilizálni a tömegeket (pl. mártíromság), addig az 1990-es évek gazdasági rekonstrukciója

⁴⁸ Miközben Irán késlekedett, addig a szomszédos Katar, akivel közösen osztozkodnak egy déli gázmezőn, a technikai és kapcsolati fölényének, illetve befektetőbarát gazdasági klímájának köszönhetően átvette a „térsg elsősorú gázszolgáltatója” titulust.

⁴⁹ Bahman Baktiari: Iranian Society: A Surprising Picture. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 82. o.

⁵⁰ Frances Harrison: „Huge Cost of Iranian Brain Drain”. *BBC*, 2007. január 8. http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6240287.stm, internetről letöltve: 2009. február 21.

⁵¹ Az egyetemet végzettek közül sokan csalódottságukban, hogy nem sikerül képzettségüknek megfelelő munkát találniuk, a drogokhoz nyúlnak. Minden évben 90 ezer fővel növekszik a kábítószer-fogyasztók száma. Egy kormányzati felmérés szerint az irániak 80 százaléka gondolja úgy, hogy a munkanélküliség és a kábítószerfogyasztás között közvetlen összefüggés van. Golnaz Esfandiari: „Iran: Unemployment Becoming a 'National Threat'”. *Radio Free Europe*, 2004. március 12. <http://www.rferl.org/featuresarticle/2004/03/a9c57806-f880-499f-b309-3d13eb5fef1c.html>, internetről letöltve: 2009. január 21.

⁵² Hossein Bashiriyeh: The Islamic Revolution Derailed. in: Andrew Parasiliti (szerk.): *The Iranian Revolution at 30*. Middle East Institute, Viewpoints Special Edition, 2009. 35-38. o.

közepette már tarthatatlannak bizonyult a túlon túl erős erkölcsi szigor. A forradalom vívmányainak, még inkább saját hatalmának a megőrzése érdekében a vallási vezetés számára nélkülözhetetlenné vált a társadalmi „liberalizáció” valamilyen formájának és mértékének alkalmazása. Mindez a forradalmi céloktól való eltérést jelentette, amire az állampolgárok részéről 1997-ben támogató válasz fogalmazódott meg. Ahmadinezsád megválasztásával azonban konzervatív tábor rendezte sorait, és az elnök körül gyülekező „principalisták” (neokonzervatívok) újból a forradalmi elvek gyakorlati megvalósítására tesznek kísérletet.⁵³ Csakhogy a társadalomban végbement változásokat figyelembe véve ez korántsem tűnik egyszerűnek.

Az iráni társadalom az elmúlt harminc esztendő óta követően nem csupán a sah előtti társadalomtól különbözik élesen, hanem jelentősen eltér attól a társadalomtól is, amit az Iszlám Köztársaság alapítója egykoron megálmodott. Az ország lakossága a forradalom óta eltelt időszakban megduplázódott (71 millió fő),⁵⁴ köszönhetően az egészségügyi ellátás és más alapvető szolgáltatások javulásának, valamint a családtervezési politika átideologizáltságának. A „baby boom” korszak az 1990-es évekre véget ért, miként a vezetés egy átgondoltabb családpolitikára váltott. Ennek köszönhetően ma kevesebb, mint két gyermek születik családonként!⁵⁵ Mindezeknek eredményeként deformálódott a társadalom korszerkezete. Nevezetesen: az iráni lakosság kétharmada jelenleg harminc év alatti.⁵⁶ Mindez egyfelől komoly potenciált rejt magában, másfelől azonban – mint ahogyan azt a munkahely-teremtés kapcsán láthattuk – gazdasági megterhelést is, sőt mi több, a rendszer legitimációját is veszélyezteti, hiszen ma három irániból már csak egynek van emléke és élménye az 1979-es forradalomról, s az azt megelőző korszakról.

A forradalom talán legnagyobb vívmánya az oktatás általánossá tétele volt, aminek szintén fontos szerepe volt az iráni társadalom „tudati” fejlődésében. Az Iszlám Köztársaság oktatási és nevelési politikájának köszönhetően ma a lakosság döntő többsége (85%) tud írni és olvasni.⁵⁷ A forradalmi tömegképzés elvének köszönhetően pedig a korábbi néhány százezerrel

⁵³ Anoushiravan Ehteshami - Mahjoob Zweiri: *Iran and the Rise of Its Neoconservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution*. I.B.Tauris, 2007. 63-70. o.

⁵⁴ „Iran: Factsheet”. *The Economist*, 2009. február 17. <http://www.economist.com/countries/Iran/profile.cfm?folder=Profile-FactSheet>, internetről letöltve: 2009. március 1.

⁵⁵ Az Iszlám Köztársaság kétségkívül a családtervezés tekintetében érte el az egyik legnagyobb sikerét. A nevelési kampányoknak és felvilágosító politikáknak köszönhetően a családok a 90-es évek óta kevesebb gyermeket (1,9 gyerek/család) vállalnak. Farzaneh Roudi-Fahimi: „Iran's Family Planning Program”. *Population Reference Bureau*, 2002. június 31. http://www.prb.org/pdf/IransFamPlanProg_Eng.pdf, internetről letöltve: 2009. március 1.

⁵⁶ Bakhtiari: i. m. 80. o.

⁵⁷ Az iszlám országok közül Irán a legsikeresebb az írni-olvasni tudás tekintetében! Bakhtiari: i. m. 80. o.

szemben ma közel másfél millióan folytathatnak egyetemi vagy főiskolai tanulmányokat.⁵⁸ Mindez azt eredményezte, hogy a jelenlegi fiatal generáció sokkalta képzetebb, mint a korábbiak bármelyike. A globalizálódó világ és a telekommunikációs fejlődés hatására pedig sokkalta tájékozottabbak is lettek az élet és a világ ügyeiben. A háztetőkre aggatott közel hatmillió tányérantenna majd 15-20 millió iráninak teszi lehetővé a műholdas hozzáférést, aminek köszönhetően egyfelől alternatív hírforrásokhoz, másfelől pedig szórakozási lehetőségekhez juthatnak hozzá.⁵⁹ Az internet népszerűségét illetően pedig elég csak annyit megemlíteni, hogy a világon az iráni a negyedik legnagyobb „blogoló” nemzet.⁶⁰ Mindez nem meglepő, hiszen az internetes naplózás egyfajta privát szférát teremt, ahol lehetőség nyílik az önkifejezésre és a vélemények megfogalmazására. A naplók széles tárháza így nem másról, mint a fiatal korosztály öntudatra ébredéséről tanúskodik.

A forradalom óta eltelt harminc évben a társadalomnak nem csupán a szerkezete, hanem a magatartásformái is jelentősen megváltoztak. Ehhez elég csupán a nőkkel szembeni tradicionális korlátozások, a klasszikus szerepek lebomlását (lásd nők részvétele a közéletben), vagy az iráni fiatalok attitűdjeinek megváltozását (például a nyugati popkultúra iránti rajongását) szemrevételezni. Ezekben a társadalmi változásokban az oktatás kiterjesztése és a világ „megnyílása” játszotta kétségtelenül a legnagyobb szerepet, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a népesség megkétszereződését gyors városiasodás kísérte, aminek eredményeként az ország lakosságának jelenleg hetven százaléka városlakó.⁶¹ Mindent összevetve az iráni társadalom modernizálódott és nyitottabbá vált, a demográfiai és kulturális változásoknak köszönhetően pedig megjelent a lakosság „szekularizációja” is.

A rendszer drákói szigora, mely az öltözködéstől kezdve az egyetemi felvételen keresztül az ország büntetőjogi rendszeréig szinte mindenre kiterjedt, visszájára sült el, és nagyban hozzájárult a lakosságnak a vallástól való „elfordulásához”.⁶² Az erkölcsök felügyeletére létrejött intézmények (pl. Baszídzs Milícia és Törvényt Betartató Erők) ugyan továbbra is sikeresen tartják fenn a rendet és a fegyelmet, de erőszakos fellépésükkel és túlkapásaikkal mindenképpen aláásták a fiatal generáció vallásosságát. Az egyházi hatalmasságok gazdasági vállalkozásai és korrupciós ügyei, valamint más visszásságai pedig

⁵⁸ Elmi: i. m. 62-69. o.

⁵⁹ Abbas Milani: „U.S. Foreign Policy and the Future of Democracy in Iran”. *The Washington Quarterly*, Vol. 28. No. 3. (2005), 53. o.

⁶⁰ Nasrin Alavi: *We Are Iran. The Persian Blogs*. Portobello Books, 2005. 1. o.

⁶¹ Baktiari: i. m. 80-82. o.

⁶² Egyes becslések szerint a lakosság több mint 70 százaléka nem gyakorolja a napi imádkozást, miközben a népességnek csupán 2 százaléka látogat el a pénteki imára. Baktiari: i. m. 80. o.

szintén elidegenítették a lakosságot az iszlámtól. Elég csupán a 2005-ös köztársasági elnökválasztás második fordulójára gondolni, mikor is a verseny a dúsgazdag és befolyásos régi forradalmár, Hássemi Rafszandzsáni hodzsatoleszlám,⁶³ illetve a szegény sorsú, a nép gyermekét megtestesítő és „laikus” származású Mahmúd Ahmadinezsád között zajlott. Ahmadinezsád kétségkívül sokak számára vonzó alternatívát kínált. Így azok az irániak, akik még nem ábrándultak ki teljesen a politikából (62 százalékban) rá adták a voksukat!⁶⁴

A társadalomban bekövetkezett változásoknak, a vezetés túlzott szigorának és legitimitás vesztésének, valamint a regionális és globális folyamatoknak köszönhetően az iráni társadalom „szekularizálódott”. A hivatalos ideológiai útmutatás és vallásértelmezés, illetve a magánvélemények és gyakorlat között egyre nagyobb lett a szakadék. A fiatalok vallási elvektől és gyakorlattól való elfordulásában, a magánszféra elkülönülésében, a tiltott termékek növekvő fogyasztásában, a társadalmi szolidaritás gyengülésében, valamint a politikai hatékonyság megkérdőjelezésében egyértelműen láthatóvá is vált a szekularizálódási folyamat.⁶⁵ Amíg 1975-ben az irániak 56 százaléka látogatott el hetente legalább egyszer a mecsetekbe, addig 2000-ben már csak negyven százalék jelent meg az imádságokon. A fiatalok körében a vallási aktivitásnak ez a formája még alacsonyabb értéket mutat (31%).⁶⁶ Az iráni lakosság vallásosságát illetően azonban nem lehet kétségünk, mivel a „perzsaság” mellett a síita iszlám az, ami továbbra is egybefűzi a nemzetet.⁶⁷

Összefoglalás

Három évtizeddel ezelőtt az iráni társadalom bizakodva és nagyszabású tervekkel tekintett a jövőbe, a Khomeini ajatollah által megálmodott iszlám köztársasági modell eredménylajstroma azonban igencsak ellentmondásosra sikeredett: az ország függetlenné vált, de radikalizmusának köszönhetően jelentősen elszigetelődött; az új politikai-hatalmi berendezkedés széles társadalmi mozgalom eredményeként született meg, a rendszerben azonban a polgárok nem jutottak valós szerephez; a szegénység csökkent, de a lét- és

⁶³ Síita titulus: „az iszlám bizonyítéka”. A teológusok és jogtudósok megtisztelő címe a síita muszlimok körében. A síita vallási hierarchiában az ajatollah alatti rang/tisztség.

⁶⁴ Ray Takeyh: *Hidden Iran: Paradox and Power in the Islamic Republic*. Times Books, 2006. 9-10. o.

⁶⁵ Mindezt az Iszlám Irányelvek és Kultúra Minisztériuma által az „értékekről és viselkedésekről” készített közvélemény-kutatás támasztja alá. Bashiriye: i. m. 38. o.

⁶⁶ Kurzman: i. m. 34. o.

⁶⁷ Az irániak többségének nem az iszlám köztársaság rendszerével van problémája, hanem annak aránytalan és igazságtalan működésével! Ziba Mir-Hosseini - Richard Tapper: *Islam and Democracy in Iran: Eshkevari and the Quest for Reform*. I.B.Tauris, 2006. 176-179. o.

jogegyenlőtlenségek továbbra is megmaradtak a lakosság körében; végül pedig az „iszlám kormányzás” megvalósult ugyan, de mindeközben a demográfiai és kulturális változásoknak köszönhetően „szekularizálódott” a társadalom.

A forradalmi rendszer teljesítménye különösen két területen bizonyult paradoxnak: egyfelől az általános gazdasági jólét és a társadalmi igazságosság megteremtésében, másfelől pedig a lakosság iszlám értékek alapján történő szerveződésének előmozdításában. A kitűzött célok elérését kétségkívül akadályozta a vallási vezetés elhibázott gazdaságpolitikája, valamint túlzott erkölcsi konzervativizmusa, a „kudarcban” azonban, már ha annak tekintjük, szerepet játszott számos előre nem látott folyamat és esemény is, így például az Irakkal vívott háború, de még inkább az Iránban bekövetkező demográfiai változás, valamint a kommunikációs technológiák területén elért nemzetközi fejlődés, nem is beszélve a világ globalizálódásának folyamatáról.

Harminc esztendő alatt a vallási vezetésnek fel kellett adnia forradalmi céljaiból és elveiből, miként a hatalmának megőrzése, vagy éppenséggel az ország gazdaságának újjáépítése került napirendre. Az alkotmánymódosítás, a háborús eredmények, a gazdaságpolitikai irányváltások, valamint a külső-belső problémák hatására jelentkező frakcióharcok eredményeként erodálódott a forradalmi ideológia. Újabban pedig a demográfiai változásoknak és a gazdasági félretervezéseknek köszönhetően látszanak megrogyni a forradalmi rendszer támasztópillérei. Az iráni lakosság kétharmadát kitevő 30 év alatti fiatal generációnak nincsen semmiféle emléke a forradalom előtti időszakról, miközben pedig a gazdasági nehézségek kiéleződésével megnőtt a társadalmi elégedetlenség is. Mindez alapjaiban kérdőjelezheti meg az Iszlám Köztársaság legitimációját.

Az iszlám köztársaság rendszerének jövőjét illetően két forgatókönyv körvonalazódik a szakirodalomban. Egyes elemzők úgy vélik, hogy a forradalmi célok megvalósulatlanságának és a társadalmi változásoknak köszönhetően a fennálló rendszer legitimációs válsággal küzd, s ha a vezetés továbbra is elszalasztja kihasználni az országban rejlő lehetőségeket, úgy a társadalom frusztráltabbá fog válni, a demográfiai változásokat figyelembe véve pedig előbb-utóbb eljön az a pillanat, amikor változásokra kerül majd sor az Iszlám Köztársaság rendszerében. Mások viszont azt gondolják, hogy a vallási vezetésnek ugyan kétségkívül nehézséget okoz a társadalom vélekedésének és viselkedésének a megváltozása, valójában azonban a rendszer kellőképpen stabil lábakon áll még mindig, s kellőképpen rugalmas is ahhoz, hogy a felmerülő nehézségeket komolyabb gond nélkül átvészelve.

Véleményem szerint a második alternatíva tűnik valószínűbbnek, egyfelől mert a forradalmi elit a kiépült hatalmi szerkezetnek, valamint a társadalom passzivitásának köszönhetően valóban stabil lábakon áll, másfelől pedig azért, mert bár a forradalom ellentmondásos eredményeket hozott, s sokaknak csalódást is okozott, de a nagy többség számára mégiscsak sikertörténetnek számít. Az Iszlám Köztársaság három évtizede alatt általánossá vált az oktatás, lehetőség nyílt a nők közzsereplésére, valamint ha korlátozottan is, de megteremtődött a politikai vita és részvétel lehetősége, ráadásul nem csupán a társadalom modernizálódott, hanem maga az egész ország is korszerűsödött. Az iszlám forradalom a beváltatlan ígéretek ellenére is tartósnak bizonyult, s továbbra is jelen van, és meghatározza a mindennapokat.

Kiss-Csapó Gergely:

Az autonómia és a modernizálódás kérdései Ladakhban

A Himalája egyik legnehezebben megközelíthető régiója az India fennhatósága alatt álló, Dzsammu és Kasmír Államhoz tartozó Ladakh. A tanulmány első része a régió politikai autonómiáért folytatott küzdelmét mutatja be, míg az írás második része arra keresi a választ hogy mi történik egy főként mezőgazdaságra, faluközösségek hagyományos hálózataira épülő társadalommal és annak önfenntartó gazdaságával, ha hirtelen rászakad a modern civilizáció minden áldása-átka. Mennyire képes összebékülni a premodern civilizáció a fogyasztásra épülő gazdasággal?

Bevezetés

Amikor Körösi Csoma Sándor a XIX. század első felében elindult megkeresni a magyarok őseit, még nem sejthette, hogy hosszú utazása során egy olyan világba fog eljutni, amely alig másfélszáz évvel később a társadalomkutatások egyik legizgalmasabb területe lesz. A Himalája egyik legnehezebben megközelíthető régiójában, Ladakhban mintegy négy-öt évet töltött (1823-1827), miközben az első tibeti-angol szótárat megalkotta.

A nyugati ember számára titokzatos, távoli és misztikus világ a buddhizmus, az iszlám és a hinduizmus összeolvadó hatókörében fekszik. A katonai okok miatt sokáig zárt vidéknek számító Ladakhba a turistákat sokáig nem engedték be. Harmincöt évvel ezelőtt, 1974-ben India megnyitotta a terület határait a világ előtt, s ezzel elkerülhetetlenül elindultak azok a társadalmi és gazdasági folyamatok, amelyeket Ladakh lakói addig még csak hírből sem ismertek.

Ladakh¹ közigazgatásilag *Dzjammu és Kasmír Államhoz* tartozik. Ezen államon belül autonóm régiónak tekinthető, de a legfontosabb döntések Kasmír fővárosában, Szingapúrban születnek. Tanulságos megfigyelni Ladakhban az autonómiaküzdelmet, amely igencsak

* Kiss-Csapó Gergely (1968) földrajz-történelem szakos tanár, tréner tanácsadó, túravezető. Az elmúlt évtizedben öt alkalommal járt hosszabb ideig az indiai Himalájában. Az ELTE-TTK Regionális Tudományok Tanszékének doktorandusz hallgatója, kutatási területe Ladakh, és a modernizáció hatásának kitett társadalma.

hasonlít ahhoz, amelyet Kasmír hatvan éve vívott az Indiával folytatott tárgyalások idején. Az elmúlt két évtized ladakhi politikusai a szubszidiaritás elvét szeretnék megvalósítani Kasmíron belül, amiképpen Kasmír hangsúlyozza kivételezett önállóságát az indiai szövetségi köztársaságban. A dolgozat első felében e kérdés hátterét igyekszem megvilágítani. Munkám második felében pedig arra keresem a választ, hogy mi történik egy főként mezőgazdaságra, faluközösségek hagyományos hálózatára épülő társadalommal és annak önfenntartó gazdaságával, ha hirtelen rászakad a modern civilizáció minden áldása-átka? Mennyire képes összebékülni a premodern civilizáció a fogyasztásra épülő gazdasággal? Ezeknek a változásoknak a okait, nyomait kutatva az elmúlt években számos alkalommal jártam a helyszínen, így a hozzáférhető szakirodalom mellett a terepmunka során szerzett tapasztalataimra is támaszkodom.

Ladakh helyzete Kasmírban

A kulturális és gazdasági kapcsolatok „Kelet- és Nyugat-Tibet” között – ahogy sokan emlegetik Tibet Kínához, illetve Indiához tartozó részét – a két nagy szomszéd XX. század közepén bekövetkezett önállósodásáig élénkek voltak a Csang-la hágón keresztül. A hasonló természeti körülményekhez a lakosság hasonlóképpen alkalmazkodott, ami első ránézésre talán az építkezési módban nyilvánul meg leginkább.² A buddhizmus India felől érkezett Ladakhba, de a XIII. században a vallás fő szakrális bázisa inkább kelet felé, Tibetbe tolódott. Ekkorra már a ladakhi gompák (buddhista kolostor) kivétel nélkül egy-egy tibeti főkolostor alá voltak rendelve. Tibet vallási hatóköre pedig ebben az időben Mongóliától Butánig és Ladakhtól egészen a Kuku-Nór-tóig terjedt.

Ladakh jelenlegi helyzete Indián belül mintegy hatvan évvel ezelőtt kristályosodott ki, amikor *Hari Singh* kasmíri maharadzsa kéthónapnyi huzakodás után, 1947. október 26-án úgy döntött, hogy a saját hindu hitét követve Pakisztán helyett az Indiai Unióhoz csatlakozik, jóllehet Kasmír lakosságának kb. 88-90 %-a muzulmán vallású volt. Ettől a döntéstől szokták az azóta is megoldatlan kasmíri konfliktust eredeztetni. Kasmír déli, délkeleti része Indiához

¹ Ladakh Dzsammu és Kasmír Államnak a keleti részén található. Fekvéséből adódóan az egyik legeladugottabb terület: a Himalája fővonulatától északra található, tömegközlekedéssel igen nehezen közelíthető meg.

² Ha megnézzük a lehi és a lhászai potalát (királyi palota), a hasonlóság nyilvánvaló, a ladakhi és tibeti lakóházak stílusa között is sok a közös vonás. Ha a nagy buddhista kolostorok építményeit vizsgáljuk, Tibetben is és Ladakhban is ugyanazokat az építészeti stílusjegyeket fogjuk rajtuk felismerni. Ravina Aggarwal: From Utopia to Heterotopia, towards an anthropology of Ladakh. in: Henry Osmaston, – N. Tsering (szerk.) *Recent Research on Ladakh* Vol. 6. Motilal Banarsidas Publishers, 1997. 22-23. o.

került, északi, északnyugati egyharmada Pakisztánhoz.³ A két területet a fegyverszüneti vonal választja el, melyen át az ellenséges felek farkasszemet néznek egymással. Kasmír Pakisztánhoz került részét Azad (szabad) Kasmírnak nevezik, az Indiához került nagyobb területen alakult meg Dzsammu és Kasmír Állam. Az északnyugati Kasmír-völgy az indiai Sztinagar környékén hagyományosan muzulmán többségű, a délnyugati terület Dzsammu központtal főként hindu vallású, a keletre fekvő Ladakh lakossága pedig legalább 80 százalékban buddhista. Ezért tekinthetjük Indiának ezt az államát három vallás, három civilizáció olvasztótégelyének.

A történelmi Kasmír szétszakadása után érdekes módon a többségében hindu Dzsammuban erősödtek fel először a muszlim Kasmírral szembeni szeparatista törekvések. A Bharatiya Jan Sangh, a Hindu Mahasabha, a Ram Rajya Parishad és más szervezetek követelték az elszakadást Kasmírtól, és ezen igényük megfogalmazása közben a ladakhi buddhisták muszlimokkal szembeni előítéleteire is támaszkodtak.⁴ Ezt ismerte fel 1952-ben Abdallah sejk, Kasmír muszlim politikai vezetője, aki tárgyalásokat kezdeményezett Dzsaváharlál Nehruval, India elnökével és Kusak Bakula Rinpocsével, Ladakh egyházi és szellemi vezetőjével, hogy Kasmír számára különleges jogállást vívjon ki. A tárgyalásokon a két említett helyi vezető egységesen állt ki Kasmír önálló státusza mellett, de mindketten más-más céllal. Abdallah sejk Dzsammu és Kasmír Államnak szeretett volna önállóságot, Ladakh vezetője pedig ezen belül kért autonómiát.⁵

A tárgyalások eredményeként megszületett az indiai alkotmány 370. számú paragrafusa, amely különleges jogállást biztosít Dzsammu és Kasmír Államnak az Indiai Unión belül. Ennek értelmében Kasmír nagyobb autonómiát élvez, mint India bármely más állama.⁶ A szövetségi kormány mindössze a védelmi kérdésekbe, a külpolitikába, valamint a közlekedést és a távközlést érintő kérdésekbe szól bele. Kusak Bakula szerint Ladakh és Kasmír hasonló módon rendezhette volna viszonyát egymással.⁷ Ladakh autonómia-törekvéseit azonban fél évszázada nem koronázta siker. Sőt, ahogyan a szövetségi kormány – az alkotmány 370. számú paragrafusával ellentétben – az évek során egyre erősebben kívánt beleszólni Dzsammu és Kasmír Állam belügyeibe, Kasmír is igyekezett Ladakhot egyre inkább centralizálni.⁸

³ Balogh András: A kasmíri kérdés. in: Balogh András (szerk.): *Nemzet és nacionalizmus*. Korona Kiadó, 2002. 222-233. o.

⁴ Martijn van Beek: Dangerous Liaisons: Hindu Nationalism and Buddhist Radicalism in Ladakh. in: Satu Limaye (szerk.): *Religious Radicalism and Security in South Asia*. Asia-Pacific Center for Security Studies, 2004. 195-200. o.

⁵ Balogh: i. m. 231. o.

⁶ Shridhar Kaul - H. N. Khaul: *Ladakh through the ages – Towards a new identity*. Indus Publishing Company, 1995. 345-347. o.

⁷ Navnita Chadha Behera: „Kashmir quagmire - A promising move”. *Asia Times* 2003. január 9. http://www.atimes.com/atimes/South_Asia/EA09Df04.html, internetről letöltve: 2009. március 28.

⁸ Shridhar Kaul - H. N. Khaul: i. m. 209. o.

Lényeges megemlíteni, hogy maga a kasmíri lakosság India és Pakisztán különválása idején egyik országgal sem kívánt területi szövetségre lépni.⁹ A Dzszammu és Kasmír Állam, illetve a pakisztáni Azad Kasmír közti bizonytalan határszakaszt elsősorban Pakisztán területén működő militáns muszlim szeparatista szervezetek – nem titkolt pakisztáni támogatással – számos alkalommal próbálták megbolygatni, így 1965-ben, 1971-ben és 1999-ben (bár a tíz évvel ezelőtti hadműveletek csupán Kargilára és környékére terjedtek ki). A fegyverszüneti vonal, angol rövidítéssel „LoC” (*Line of Control*), közel húzódik a Sztinagart Lehhel összekötő országút kargili szakaszához, időnként aknavetőkkel veszik tűz alá a pakisztáni oldalon lévő fegyveresek. Bár az 1971-es Simlai Szerződésben foglaltak szerint a frontvonalat Indira Gandhi, akkori indiai miniszterelnök elismerte nemzetközi határvonalnak, a pakisztáni kormányfő, Zulfikar Ali Bhutto ugyanezt nem tette meg.

Ami Kasmír és ezen belül Ladakh keleti határait illeti, 1962-ben a Kínai Népköztársaság csapatai váratlanul elfoglalták az Akszaj-Csin platót és Csusult, a Pang-Gong Tso-tó keleti vidékét. A térséget, amely több mint 5000 méteres átlagmagasságú, Kína azért annektálta, hogy az ott építhető úttal összeköthesse Tibetet Szinkiang tartománnyal.

A háború következtében Ladakh, történelmében először, az indiai média érdeklődésének előterébe került. A terület egy részének elvesztése nem járt különösebb gazdasági kárral, hiszen majdnem teljesen kietlen, sivatár és lakatlan fennsíkról van szó. India „politikai becsülete” szenvedett csorbát a megalázó vereséggel. E fejlemények vezettek ebben a térségben India aktív katonai jelenlétéhez, később pedig egész Ladakh gazdasági életének gyökeres átalakulásához.¹⁰

Tibet kínai megszállása miatt már néhány évvel korábban, 1959 márciusában lezárult a Lhaszába vezető út, a Csang-la hágó, az a kereskedelmi útvonal, amely összekötötte Ladakhot Közép-Ázsiával. A szerzetesek, akik mindeztáig a tibeti gompákat látogatták, ezentúl inkább az indiai kolostorokat keresték fel vallásos hitük elmélyítése, tanulmányaik folytatása végett. A Dalai Láma menekülése után tibeti menekültek tízezrei szöktek át Indiába, elsősorban a „kisebb testvérhez”, Ladakhba. Különös módon Tibet megszállása után Ladakh vált a buddhizmus központjává, holott hosszú évszázadokon keresztül Tibet volt a kulturális fellegrár, ahová Ladakh buddhista népe lelki utánpótlásért fordulhatott.¹¹

⁹ Csicsmann László: „Nukleáris fegyverkezés Dél-Ázsiában, az indo-pakisztáni konfliktus az ezredfordulón.” *Kül-Világ*, Vol. 1. No. 2. (2004), 2. o.

¹⁰ Margaret W. Fisher – Leo E. Rose – Robert A. Huttenback: *Himalayan battleground, Sino-Indian rivalry in Ladakh*. Frederick A. Praeger Publisher, 1963. 81-90. o.

¹¹ Kaul – Khaul: i. m. 219. o.

Az évszázados karavánutak megszűnése miatti gazdasági visszaesés csak néhány évig éreztette hatását az új helyzetben. Ladakhnak sikerült hamar kihevernie ezt a gazdasági veszteséget, mégpedig három tényezőnek köszönhetően:

- a katonai fenyegetettség miatt India támaszpontokat telepített a térségbe,
- a hetvenes évek közepén, 1974-ben Ladakh határait megnyitották a turisták előtt,
- India ambiciózus fejlesztési programba kezdett Ladakhban, amely káros mellékhatásai ellenére gyorsan fellendítette az országrész gazdaságát.

A fejlődés, az anyagi gyarapodás gyorsabb volt, mint Ladakh hosszú történelme során bármikor, a lakosság életszínvonala látványosabban növekedett, mint India bármely más szövetségi államában.¹²

A ladakhiak autonómiatörekvése

Napjainkban Ladakhnak a muzulmán többségű Dzsammu és Kasmír államban meglehetősen alárendelt szerep jut. Azt a tényt, hogy területileg a legnagyobb, bár népességét tekintve a legkisebb régió, valamint hogy önálló kulturális és vallási identitással rendelkezik, az elmúlt hatvan évben alig vették figyelembe.¹³

Az ötvenes években Szrinagarban felállították a Ladakhi Ügyek Minisztériumát. Ez elsősorban a területfejlesztési kérdésekben volt hivatott dönteni, az úthálózat kiépítésével, az öntözőcsatornákkal, illetve a modernizációból adódó más feladatokkal és problémákkal foglalkozott. Idővel a helyi rendőrség kasmíri tagjait igyekeztek ladakhiakkal felváltani, hogy növeljék a hatóság elfogadottságát a helyi lakosság körében. Az alapfokú oktatásban az urdu helyett (Dzsammu és Kasmír Állam egyik hivatalos nyelve) a bodhi nyelvet (a tibeti nyelv ladakhi változata) vezették be. Bármennyire is kedvezőek voltak ezek a döntések, a helyi lakosság az engedmények helyett a valódi önrendelkezést tartotta kívánatosnak.¹⁴

Dzsammu és Kasmír Állam kormányának viszonyát a ladakhi autonómiához a ciklikusság jellemzi. A centralizáció évtizedeit időről időre a szélesebb autonómia gondolata váltja fel, hogy azután visszatáncoljanak az eredeti központosító törekvésekhez. Abdallah sejk

¹² David Sonam, a lehi Moravian keresztény iskola nyugalmazott igazgatójának személyes közlése, 2007. augusztus 3. Leh, Ladakh.

¹³ Kaul - Khaul: i. m. 249-252. o.

¹⁴ van Beek: i. m. 202. o.

1948 és 1953 között többször megígérte, hogy Dzsammu és Kasmír Állam területét öt autonóm régióra osztja a szubszidiaritás elve szerint, de a közigazgatási reform az ő idején nem valósult meg. Utóda 1953-1964 között Baksi Gulam Mohammad volt, aki a Ladakhi Ügyek miniszterhelyettesévé tette Kusak Bakula Rinpochét, Ladakh karizmatikus buddhista vallási vezetőjét. Hatáskört és költségvetést azonban nem adott neki, sőt saját beosztottjainak kinevezéséről sem dönthetett. Ebben az időszakban a nagyszabású modernizációs létesítmények tervei elkészültek, de megvalósításukra már nem volt lehetőség. A hidak, közutak, vízi erőművek beruházásai lelassultak. Jellemző példa az Indus-folyó felső szakaszára tervezett Sztakne vízi erőmű projektje. A beruházás huszonöt év alatt valósult meg, mert voltak olyan időszakok, pl. a hatvanas évek elején, amikor a munkálatok hosszú ideig álltak.¹⁵

1975-ben Abdallah sejk visszatért a hatalomba, hogy az éppen csak felvetődött közigazgatási reform gondolatától visszatáncoljon. Az alapvetően szekuláris felfogású miniszterelnök politikai beszédeiben egyre gyakrabban idézte a Koránt, és érezte, hogy a muszlim választók minél szélesebb körű megnyerésére törekszik. Terveiben a „Nagy Kasmír” ideáját vázolta fel, a történelmileg Ladakhhoz tartozó, de muszlim többségű Doda és Kargil körzeteket hozzácsatolta volna a kasmíri területekhez.¹⁶

A nyolcvanas évek elején a kasmíri központosító törekvésekkel szemben Ladakhban a *különleges jogállású szövetségi terület* elismertetését szorgalmazták, ami Indiában több helyütt elismert megoldás. Keserűen emlegették, hogy a kasmíri kormány „alávetettként kezeli őket”.¹⁷ Miközben Sztinagar ellenezte a delhi központi kormányzat beleszólását Sztinagar ügyeibe (a 370. paragrafusra hivatkoztak), a ladakhiak a kasmíri hegemoniát sérelmezték. Még a Ladakhi Ügyek Minisztériumában is főként kasmíriak ültek, akik nem élvezték az általuk irányított területen élők bizalmát.¹⁸

Az 1983-as választásokat Faruk Abdallah – Abdallah sejk fia – nyerte meg Dzjammu és Kasmír Államban, de 1984-ben India miniszterelnöke, Indira Gandhi menesztette őt, és központi irányítás alá helyezte az egész államot. A Delhiből kinevezett Dzsagmohan kormányzó bebörtönözte a kasmíri politikusok jelentős részét, ezzel nemcsak súlyos károkat okozott a szekuláris demokrácia ügyének, hanem felkorbácsolta a szeparatista indulatokat is.¹⁹

¹⁵ Ladakh adminisztratív központját, Leh várost kellett ellátni elektromos árammal, és erre leginkább a közeli Indus-folyóra épített vízerőmű látszott alkalmasnak. Prem Singh Jina: *Ladakh, past and present*. Gyan Publishing House, 2000. 171. o.

¹⁶ van Beek: i. m. 203. o.

¹⁷ Kaul – Khaul: i. m. 258-272. o.

¹⁸ Victoria Schofield: *Kashmir in conflict: India, Pakistan and the unending war*. I. B. Tauris, 2003. 127. o.

¹⁹ Csicsmann: i. m. 4.o.

Nem véletlen, hogy amikor a kasmíri szeparatista törekvések a 80-as évek második felében új erőre kaptak, a ladakhi buddhisták is azonnal a teljes elszakadást kezdték szorgalmazni. A nyáron Sztinagarban, télen Dzszammuban székelő Kasmíri Törvényhozó Gyűlés 1979-ben közigazgatásilag kettéosztotta Ladakhot a Lehi és a Kargili Kerületre. Ezáltal igyekeztek legalább vallási alapon külön körzeteket kijelölni. Az így létrehozott Kargili Kerület döntően muzulmán vallású,²⁰ míg a Lehi Kerület döntően buddhista. Érdekes módon a kargiliak, bár muzulmánok, mégis ladakhi nyelven beszélnek, és önmagukat – a hagyományokra hivatkozva – inkább ladakhinak vallják. A közigazgatási felosztásra a ladakhi politikusok azóta is úgy tekintenek, hogy az méltatlanul megosztotta az egykoron egységes Ladakh területét.²¹

A Ladakhi Autonóm Tanács

Az indiai központi kormány 1989 decemberében ideiglenesen ismét megszüntette Kasmír 1986-ban visszakapott autonómiáját, mire Sztinagar utcáin véres zavargások robbantak ki a szövetségi kormány ellen. Ugyanekkor erőszakos tüntetések robbantak ki Ladakhban is, de egészen más célokért. A tüntetők a „szövetségi területi státuszt” (Union Territory) követelték, de megjelentek a teljes elszakadás hívei is.²² Úgy vélték, hogy Ladakh kulturális, vallási és nyelvi különállását Sztinagarból nem képesek többé biztosítani a kasmíri politikusok, ezért a szövetségi kormány joghatósága alá szerették volna helyezni a saját régiójukat.²³ Ez nem lett volna példa nélküli Indiában, számos esetben előfordult, hogy területileg egy tömbben élő kisebbségi népcsoportokat kivontak saját államuk joghatósága alól, és ezek közvetlenül Delhi igazgatása alá kerültek.²⁴

A Ladakhban mintegy 85-90 százaléknyi buddhista lakosság, a kasmíri szunnita muzulmán állami vezetés úgymond *elnyomó politikájára* hivatkozva, teljes társadalmi bojkottot hirdetett meg.²⁵ A kasmíri hivatalnokok, kereskedők, üzletemberek rövidesen elmenekültek Lehből és környékéről, Khalsiból, a Nubra-völgyből, és Zanszkárból. A bojkott

²⁰ Kargil város környékén élő lakosság sííta, míg Kasmír többi részén szunnita muzulmán.

²¹ Kaul - Khaul: i. m. 268. o.

²² Schofield: i. m. 144. o.

²³ Kaul - Khaul: i. m. 345. o.

²⁴ Andaman és Nicobar szigetek, Chandigarh, Dadra és Nagar Haveli, Daman és Diu, Lakshadweep, Delhi Főváros.

²⁵ Jina: *Ladakh, past and present*. 170. o.

érintette a több évszázada Ladakhban élő szunnita kisebbséget is, az *argonokat*,²⁶ aláírva ezzel a két népcsoport közötti hagyományosan jó viszonyt.²⁷

A társadalmi bojkott 1992 novemberéig tartott, amikor a szembenálló feleknek – főként a Ladakhi Muszlim Szövetségnek (LMA) és a Ladakhi Buddhisták Szervezetének (LBA) – sikerült a tárgyalóasztalhoz ülniük, és kidolgozni az együttműködés feltételeit. Az LMA és az LBA ráébredt, hogy egymásra vannak utalva, csak közösen alakíthatják jövőjüket Dzsammu és Kasmír Államon belül.²⁸ Mindkét szervezet képviselői beszüntették a viszálykodást, és igyekeztek soraikat rendezni egy közös szervezetben. 1993 és 1995 között hosszú tárgyalások eredményeképpen megszületett a Ladakhi Autonóm Tanács (LAHDC).²⁹ Ez a szervezet hivatott biztosítani a Lehi Körzet lakói számára, hogy maguk döntsenek saját sorsukról.³⁰

Mind a területi tervezésben, mind a végrehajtás és a közigazgatás kérdéseiben Dzsammu és Kasmír Állam hatóságai átadták a döntési felelősséget a LAHDC-nek, ám a közigazgatási körzeten belül csupán Leh, a főként buddhisták által lakott főváros kapott olyan jogosítványokat, amelyekkel valódi helyi döntéseket hozhattak. A helyi döntések megvalósítására Kasmír a pénzügyi forrásokat is a Ladakhi Autonóm Tanács rendelkezésére bocsátotta.

A központi irányítás 1996-ig maradt fenn Kasmírban, amikor az országos választásokon a Kongresszus Párt elvesztette a hatalmat, és az új szövetségi kormány a Bharatija Dzsana Párt (BJP) vezetésével alakult meg. Még abban az évben Faruk Abdallah miniszterelnökként visszatért a hatalomba, és az alig egy éve bevezetett korlátozott autonómia-megállapodást megtorpedózta Ladakhban. Következetes központosító törekvéseiben széles társadalmi támogatottságot élvezett az agresszív militáns csoportoktól kezdve a békésebb muszlim politikai pártokig. A Sztinagari parlament igyekezett megnyirbálni azokat a pénzügyi alapokat is, amelyekből a LAHDC-t támogatták volna. Helyette a saját közigazgatási szerveit, a Regionális Önkormányzati Bizottságot és a Törvényhozó Gyűlés (Pancsajati Radzs) intézményeit favorizálta.³¹

Ladakhi részről ez vezetett 2000 júniusában a „szövetségi terület” gondolatának ismételt felmelegítéséhez. A Ladakhi Buddhisták Szervezete a 2002-es parlamenti választásokon

²⁶ Argonoknak hívják a jarkandi, kasmíri és turkesztáni kereskedők ladakhi utódait.

²⁷ Prem Singh Jina: *Development of Ladakh Himalaya*. Kalpaz Publications 2002. 140. o.

²⁸ Martijn van Beek - Kristoffer. B. Bertelsen: „Ladakh: „Independence” is not enough”. *Himal*, Vol. 8. 1995. 12. o.

²⁹ Ladakh Autonomous Hill Development Council (LAHDC), <http://leh.nic.in/lahdc.htm>, internetről letöltve: 2009. március 28.

³⁰ Janet Rizvi: *Ladakh – Crossroads of high Asia*. Oxford University Press 1998. 202. o.

³¹ Csicsmann: i. m. 7. o.

egységes és összehangolt részvételre szólította fel a lakosságot, a különböző pártérdekeket igyekeztek egy időre háttérbe szorítani.³²

1. táblázat: A 2002-es Dzsammu és Kasmíri parlamenti választások eredményei (régióként)

Régió/Párt	National Conference	Kongresszus Párt	PDP	Egyéb (függetlenek, BJP, BSP, stb.)	Összesen
Kasmír-völgy	18	5	16	7	46
Dzsammu	9	15	0	13	37
Ladakh	1	0	0	3	4
Összesen	28	20	16	23	87

Forrás: Imam, S. H.: „Jammu and Kashmir Assembly Elections 2002: Ending National Conference's Reign”. *Jammu & Kashmir Online*, www.jammu-kashmir.com/insights/insight20021030.html, internetről letöltve: 2009. március 28.

A választások eredményeként Faruk Abdallah kormánya megbukott. Bár pártja, a Nemzeti Konferencia (National Conference) kapta a legtöbb szavazatot, 2002 végén a mérsékeltebb muszlim Demokratikus Néppárt (PDP) a Kongresszus Párttal alakíthatott kormányt.³³ Ez a fordulat egyben azt jelentette, hogy a LAHDC mozgástere ismét megnőtt. A változás némiképp orvosolta a ladakhiak régi sérelmeit, és a szervezet hatékony eszközként működött a hatalommegosztásban. Az új koalíciós kormány szélesebb végrehajtói jogosítványokat ruházott a LAHDC-re. Az országrész gazdálkodása fokozatosan átláthatóbbá vált, a helyi testületek hatékonyabban ellenőrizték az őket közvetlenül érintő fejlesztési ügyeket.³⁴ A LAHDC tanácsosai bekerülhettek az állami hierarchiába.³⁵ A tágabb politikai összefüggéseket tekintve Dzsammu és Kasmír Államban 2002 után megerősödött Muhammed Szajíd mufti (PDP) miniszterelnök hatalma, aki így magabiztosabban tárgyalhatott állama különleges jogállásáról a szövetségi kormánnyal.

Úgy tűnik, Muhammed Szajíd mufti kormánya komolyan gondolta Dzsammu és Kasmír Állam belső autonómiáját, nemcsak Ladakh, hanem Dzsammu esetében is. A kasmíriak számára az önkormányzatiság elveinek megfelelő, hiteles politikai alternatívát kellett felajánlania. Ez különösen fontos egy olyan államban, ahol hosszú évtizedekig politikai és etnikai feszültségek dúltak, így meg kellett erősíteni az emberek hitét a demokratikus intézményekben. Nem utolsó sorban pedig oltalmazni kellett Kasmír etnikai és vallási

³² Rajiv Deshpande: „Buddhists demand autonomy for Ladakh”. *Jammu & Kashmir Online* 2000. június 13. <http://www.jammu-kashmir.com/archives/archives2000/kashmir20000613a.html>, internetről letöltve: 2009. március 28.

³³ Imam: i. m.

³⁴ Thupstan Chhewang személyes közlése, 2007. augusztus 4. Leh, Ladakh

³⁵ Tariq Bhat: “Laughter in Leh - Empowered Ladakh hill development council dreams of Union territory status”. *The Week*. 2002.december 12. <http://week.manoramaonline.com>, internetről letöltve: 2003. március 10.

sokarcúságát. Talán ez utóbbi kívánta a legtöbb figyelmet a Muhammed Szajid mufti vezette koalíciós kormánytól.

A legutóbbi tartományi választásokat 2008 novemberében-decemberében tartották. A Nemzeti Konferencia győzött, azonban többséget nem sikerült szereznie. Ezért tárgyalásokat kezdtek a Kongresszus Párt vezetőivel, és koalíciós egyezséget kötöttek. A 2009 januárjában beiktatott új kasmíri kormány a 87 parlamenti helyből 45-öt tudhat magáénak³⁶. A kormány élére Omar Abdallah, a néhai Abdallah sejk unokája került, akit az indiai közvélemény fiatal, modern, felvilágosult politikusként ismert meg az elmúlt évtizedben.³⁷ Most, hogy koalíciós partnere a szövetségi kormányt is irányító Kongresszus Párt lett, a Kasmír és India közötti kapcsolatok normalizálását várják tőle.³⁸

2. táblázat: A 2008-as Dzsammu és Kasmíri parlamenti választások eredményei (régióként)

Régió/Párt	National Conference	Kongresszus Párt	PDP	Egyéb (függetlenek, BJP, BSP, CPI (M), Panther's Party)	Összesen
Kasmír-völgy	19	4	19	4	46
Dzsammu	7	12	2	16	37
Ladakh	2	1	0	1	4
Összesen	28	20	21	21	87

Forrás: „Kashmiri parties in coalition bid”. BBC News. 2008. december 29.

http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/7803042.stm, internetről letöltve: 2009. március 28. „Assembly Election 2008”.

<http://www.ndtv.com/ndtvfuture/ndtv/elections-jk/results.aspx>, internetről letöltve: 2009. április 1.

Abdallah sejknek a *történelmi* Ladakhot kettéosztó rendelete 1979 óta mindmáig érvényben van. A Ladakhi Autonóm Tanács 1995-ös megalakulását követően Szzrinagar a Kargili Kerületnek is felajánlotta a szélesebb autonómiát, de ezt eleinte Kargil visszautasította.³⁹ A 2002 és 2008 közötti kasmíri vezetés bátorítása azonban sokkal fogékonyabbá tette a kargiliakat az autonómia iránt.⁴⁰ 2003 nyarán megalakult a Ladakhi Autonóm Tanácshoz hasonló Kargili Autonóm Tanács is. Úgy tűnt, hogy Dzsammu és Kasmír Állam föderaliztikus átszervezése a térség hosszú távú politikai stabilitásának kulcsa.

³⁶ Saleem Pandit: „Abdullah back in J&K”. *The Times of India*. 2008. december 29.

http://timesofindia.indiatimes.com/India/Abdullahs_back_in_JK/articleshow/3905812.cms, internetről letöltve: 2009. március 28.

³⁷ „Kashmir pins hopes on young, energetic Omar Abdullah”. *The Hindu* 2009. január 6.

<http://www.hindu.com/thehindu/holnus/002200901061533.htm>, internetről letöltve: 2009. március 28.

³⁸ „Pro-India parties to take power in Indian Kashmir”. *International Herald Tribune*. 2008. december 30.

<http://www.iht.com/articles/ap/2008/12/30/asia/AS-Kashmir-Election.php>, internetről letöltve: 2009. március 28.

³⁹ „Ladakh Hill Council to continue fight for more powers”. *The Hindu*, 2003. január 3.

<http://www.hindu.com/2003/01/03/stories/2003010302801200.htm>, internetről letöltve: 2009. március 28.

⁴⁰ Binoo Joshi: „Power gift for Ladakh”. *The Telegraph Calcutta*, 2002. december 30.

http://www.telegraphindia.com/1021230/asp/nation/story_1526610.asp, internetről letöltve: 2009. március 28.

Hivatalosan 2001 óta létezik az a mozgalom, amely Ladakh teljes elszakadásáért küzd.⁴¹ Tagjai között megtalálhatók mindhárom vallás hívei és számos politikai párt tagjai. A front vezetője, Thupstan Chhewang szerint Ladakh sosem volt elégedett Dzsammu és Kasmír Államon belüli alárendelt helyzetével. A régió minden szempontból annyira különbözik az állam többi részétől – vallásilag, kulturálisan, történelmi hagyományait tekintve, etnikailag, sőt nyelvileg is –, hogy a politikai döntéshozók Sztinagarban nem láthatják át a helyi ügyeket.⁴²

A mozgalom hívei nem kifejezetten derűlátóak. Tisztában vannak vele, hogy Kasmír ügye valójában nemzetközi politikai kérdés, két, sőt három⁴³ atomhatalom érdek-összeütközésének területe. De látnak biztató példákat is. Asszam Államot az eltérő etnikai és kulturális különbségek miatt hét másik államra osztották. „Miért ne sikerülhetne ugyanez nekünk itt Kasmírban?” – vélekednek.⁴⁴ A ladakhiak szempontjából viszont a mindössze néhány hónapja hatalomban lévő új kasmíri koalíciós kormány vezetője, Omar Abdallah nem biztos, hogy további teret enged a nagyobb önállóságnak. Már évekkel ezelőtt leszögezte, hogy ő ellenzi a szövetségi területté válást Kasmír határain belül.⁴⁵

Ladakh gyors szövetségi területté válásában maguk a LUTF politikusai sem értenek egyet. Még Thupstan Chhewang, az LUTF szövetségi parlamenti képviselője is bizonytalan annak megítélésében, hogy mikorra valósulhat meg Ladakh szövetségi területté nyilvánítása. Tudatában vannak ugyanis Kasmír regionális hatalmi jelentőségének, annak, hogy a három szomszédos ország érzékeny határszakaszait megingatná, ha kívánságuk azonnal teljesülne. Nemcsak a kasmíri, hanem a mindenkori szövetségi kormány fogadókészségét is el kell nyerniük. Abban sem bizakodhatnak, hogy a közelgő 2009. április 16-i választásokon olyan új kormány alakulhat Delhiben, amely az LUTF követeléseit néhány éven belül valóra válthatja.

Az autonómia formája és a választási rendszer

Első ránézésre a Ladakh önrendelkezéséről szóló törvény⁴⁶ olyan, mint egy megvalósult álom, különösen az elhanyagolt térségek lakói szemszögéből. Néhány bekezdés erejéig érdemes

⁴¹ Aasha Khosa: „Everyone must give J&K govt a chance. Interview with Thupstan Chhewang”. *Jammu & Kashmir Online*, 2002. december 9.

<http://www.jammu-kashmir.com/archives/archives2002/kashmir20021209g.html>, internetről letöltve: 2009. március 28.

⁴² Thupstan Chhewang személyes közlése, 2007. augusztus 4. Leh, Ladakh.

⁴³ Kína, a keleti szomszéd a harmadik szereplő.

⁴⁴ Thupstan Chhewang személyes közlése, 2007. augusztus 4. Leh, Ladakh.

⁴⁵ „Omar rules out UT status for Ladakh”. *Express India*, 2002. augusztus 29.

<http://www.expressindia.com/news/fullstory.php?newsid=14258>, internetről letöltve 2009. március 28.

⁴⁶ LAHDC 1995. törvény. *Gazette of India*, 1995. május 9. 19. o.

megvizsgálni. A politikai berendezkedés modelljét a Dardzsilingi Gorkha Hegyi Tanács mintájára alkották meg.⁴⁷

A Ladakhi Autonóm Tanácsnak harminc tagja van. Ebből huszonhatot a Ladakhi lakosság választói juttatnak be, a fennmaradó négy helyre pedig Dzsammu és Kasmír Állam kormányzója nevez ki képviselőket. Az állam által kinevezett négy személynek kell képviselnie a legfontosabb kisebbségeket és a nőket. A választókerületek határait állami hivatalnokok segítségével a helyi vezetők jelölik ki, hogy lakosság képviselete arányos legyen, és el lehessen kerülni Közép-Ladakh dominanciáját. A LAHDC tagjai évente legalább egy alkalommal azért találkoznak, hogy kijelöljék maguk közül az ügyvezető főtanácsost, valamint a négy ügyvezetőt. Ez az öttagú vezetőség a végrehajtó tanács testület. A négy ügyvezető közül az egyik kötelező módon az egyik kisebbség tagja. A Tanács jogköre és feladatai elsősorban Ladakh mezőgazdaságát és a fejlesztést érintik. A legfontosabbak:⁴⁸

- nyilvántartja és kijelöli a földhasználat különböző formáit, lehetőségeit,
- szabályozza és összehangolja a fejlesztési terveket,
- elkészíti Ladakh költségvetését,
- megtervezi a területfejlesztés megvalósítását a legalsó szintig,
- támogatja a helyi nyelvet és a kultúrát,
- támogatja és ösztönzi a turizmust,
- a Tanácsnak teljes jogköre van adók, díjak kivetésére és behajtására, beleértve a legeltetés, a közlekedés, a turizmus, a szórakozás, az idénymunkával összefüggő tevékenységek adóját is.

A Ladakhi Autonóm Tanács felsorolt feladatai és jogkörei talán érthetetlennek tűnnek, ha nem vizsgáljuk meg részletesebben Ladakh elmúlt három és fél évtizedben bekövetkezett gyors ütemű és sok tekintetben ellenőrizetlen modernizációs folyamatait. Ezért alább áttekintjük e változások pozitív és negatív hatásait.

Az erőltetett modernizáció két évtizede

Ladakhban évszázadokon át az önfenntartó mezőgazdasági termelés uralkodott. Az alacsonyabb (2500 m alatti) területeken a növénytermesztés (árpa, búza, borsó, mustárfű, alma, sárgabarack), míg a magasabb térszíneken (4000 m felett) a lakosság nomád állattenyésztésből

⁴⁷ Martijn van Beek: „Thoughts on the Ladakh autonomous hill development council act of 1995”. *Mountain Forum* <http://www.mtnforum.org/rs/ol/browse.cfm?tp=vd&docid=437>, internetről letöltve: 2009. március 28.

⁴⁸ van Beek - Bertelsen: i. m. 7-15. o.

élt. Az alacsony lélekszámból adódóan alapvető élelmiszerekből önellátók voltak, sőt jelentős mennyiségű árpát cseréltek évről évre sóra, gyapjúfonalra, hússra. Elsősorban a jelenleg Kínához tartozó Akszaj-Csin területén élő csekély létszámú lakossággal tartottak fenn jól működő cserekereskedelmet, de Kasmírból is gyakran érkezett kisebb-nagyobb rizsszállítmány. A nemzetközi kereskedelem – már amennyire Ladakh esetében lehet ilyesmiről beszélni a XIX. századig – csak a Selyemút kapcsán érintette a vidéket. Főleg gyapjút, selymet, brokátot, nyugati orvosságokat és festékanyagokat szállítottak India felől. Szinkiang (Kína) irányából pedig selymet és nemezt. Ladakh a máháslovaival, öszvéreivel és teherhordó jakjaival vette ki részét a Selyemúton folyó kereskedelemről, így juthatott némi készpénzforráshoz.⁴⁹

Nagyjából az 1950-es évekig maradt fenn a ladakhi társadalom viszonylagos zártsága. Ebben az időszakban India a gazdasági felzárkózás és modernizáció érdekében ötéves tervek rendszerét vezette be az egész országban, így Ladakhban is. Az első tervek között szerepelt a megfelelő úthálózat kiépítése. Ladakhban ez a Szrinagart Lehhel összekötő, elképesztő magasságokban húzódó út kiépítésével, majd korszerűsítésével kezdődött, és a zord természeti viszonyok ellenére 1960-ban itt már megindulhatott a közlekedés. Az útviszonyokra jellemző, hogy a 400 kilométeres távolságot még manapság is csak 36-40 óra alatt teszik meg a járművek. A hatvanas évek elején az útépitést felgyorsították Lehtől keletre is, hogy a kínai-indiai határt megfelelően tudják védeni. 1962-ben – amikor az út többé-kevésbé már járhatóvá vált – megtörtént a kínai annexió.⁵⁰

Az útépités mellett a modernizációs programok másik nagy csoportját alkották a növénytermesztés, az állattenyésztés és az öntözőrendszerek modernizálása, valamint a folyók szabályozása és a vízi erőművek építése. A tervek gyakran olyan elképzeléseken alapultak, amelyek nem számoltak a helyi viszonyokkal, a fejlesztési terveken dolgozó szakemberek közül sokan még csak nem is jártak azelőtt Ladakhban. A gazdaságfejlesztési kísérlet nem csak azzal a következménnyel fenyegetett, hogy Ladakh elveszti egyedülálló kulturális identitását, hanem azzal is, hogy a szövetségi kormány függő helyzetbe sodorja Ladakh egész gazdaságát. Az Indiának való gazdasági alárendeltség jól nyomon követhető, ha megvizsgáljuk néhány alapvető behozott árucikk évről évre változó mennyiségét.⁵¹

⁴⁹ Helena Norberg-Hodge: *Ancient Futures, Learning from Ladakh*. Oxford University Press 1991. 19-21. o.

⁵⁰ Ladakhot nemcsak Szrinagar felől lehet manapság megközelíteni, hanem déli irányból is, a Leh-Manali országúton is. Annak ellenére, hogy ezek az utak az év 6-7 hónapja alatt egyáltalán nem járhatóak, hóval borítottak, az indiai szövetségi kormány mégis irdatlan összegeket fordít fenntartásukra.

⁵¹ Ne feledkezzünk el arról, hogy ezeket az árucikkeket a Himalája 4-5000 méteres hágóin kell áthozniuk a kereskedőknek, és ezek az utak évente mindössze öt hónapig használhatók.

A hozzáférhető adatokat szemlélve szembeötlő, hogy alig egy évtized alatt az alapvető gabonafélék importja több mint két és félszeresére, 5000 tonnáról 13000 tonnára nőtt. Ez a modernizációs program egyik visszaszámítását tükrözi, hiszen a gabonaszállítmányok megindulása előtt Ladakh ezen a téren önellátó volt. Számos helyi szakértő szerint az elmúlt negyven év mezőgazdasági modernizációs programja kudarcra ítélt, ugyanis nem sikerült fejlődést felmutatni sem a növénytermesztésben, sem az állattenyésztésben.⁵² Ha mégis valamiben változás történt, akkor az talán éppen a termésátlagok romlása.

Vajon mi okozhatja ezt? A hagyományos ladakhi családban a család minden tagja kivette részét a mezőgazdasági munkákból, még a legfiatalabbak is. Az 1974-es nyitást követő években megindult a modernizáció, és ezzel párhuzamosan a turisták is egyre nagyobb számban látogattak Ladakhba. Azok a férfiak, akik azelőtt szinte a saját falujukat sem hagyták el, a növekvő munkalehetőségek vonzása miatt a fővárosba, Lehbe költöztek a turistaszezonban. A család női tagjaira maradt a betakarítás és általában az összes ház körüli munka. A piacon egyre olcsóbban lehetett megvásárolni az alapvető gabonaféléket, ráadásul a délebbi indiai tagállamokból importált árucikkek jobb minőségűek is voltak. A hagyományos önellátó gazdálkodás egyre inkább háttérbe szorult, mondhatnánk kiment a divatból.⁵³

Az elmúlt évtizedekben sokszorosára nőtt Ladakhban az importált kerozin, fűtőolaj és palackozott földgáz mennyisége. Egy tíz évvel ezelőtti becslés évi 2800 tonna palackozott földgázzal és 4,7 millió liter kerozin felhasználásával számol. Az említett két energiahordozóra nagy szükségük van a háztartásoknak, elsősorban főzésre használják, hiszen a tűzifa Ladakh-szerte nagyon drága. Az elmúlt negyven évben épült kormányépületek, hivatalok és iskolák fűtésére ezen kívül évente mintegy ezer tonna koksza is szükség van.

Ladakh elektromos ellátottságát kívánták elősegíteni azokkal a vízi erőművekkel, amelyeket a már régóta működő dízelgenerátorok kiváltására építettek. A nagy esésű, sebes folyású folyók, mint az Indus vagy a Szuru, jó lehetőséget kínálnak kisebb erőművek építésére. Az ambiciózus Sztakne-projekt volt az egyik elsőként felépült erőmű. A maga nemében páratlan műszaki bravúrokkal megvalósított létesítmény, a világ egyik legmagasabban fekvő ilyen erőműve Leh áramellátását lett volna hivatott megoldani. A mostoha természeti viszonyokat azonban nem vették kellően számításba, így a terv nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az Indus-folyó télen 3-4 hónapra befagy, ekkor a turbinák nem működhetnek,

⁵² Prem Singh Jina: *Ladakh - The Land and People*. Indus Publishing Company, 1996. 236-240. o.

⁵³ Uo. 264. o.

nyáron a hatalmas mennyiségű görgetett hordalék veszélyezteti a működtetést, így csupán tavasszal és ősszel termelhet némi áramot.⁵⁴

Ám épültek hatékony vízi erőművek is: Kargil mellett 1995-ban adták át a 3,75 MW-os Iqbal erőművet, és a közelmúltban indítottak be egy sokkal nagyobb, 12 MW-os erőművet a Szuru-folyón, Csutuk falu mellett. Befejezési fázisához érkezett egy 60 MW-os erőmű is Alchi mellett. Ezekbe a tervekbe kapcsolódott be az 1983-ban alakult Ladakh Ecological Development Group (LEDeG),⁵⁵ amely szorgalmazta a kis kapacitású erőművek telepítését. A beruházások magas költsége miatt a nagy vízi erőművek építésével az utóbbi tíz évben felhagytak: sokkal kisebb, 100 KW és 3 MW kapacitású „mikro-erőművek” építésébe fogtak. Érdeemes megjegyeznünk, hogy ezeket a terveket még az Európai Unió is támogatja a „BORDA-projecten” keresztül.⁵⁶

Hosszú távon ezek kiváltását is szeretnék megoldani a szintén a LEDeG által szorgalmazott naperőművekkel, napcellákkal. Az indiai kormány, a már említett BORDA és a GERES⁵⁷ pénzügyi segítségével szinte minden településre bevezetik az olcsó napelemekkel működő fényforrásokat. A LEDeG-nek köszönhető, hogy megismertette a ladakhiakat azokkal a napkollektorokkal, fóliasátrakkal, amelyeket Ladakh-szerte manapság bárhol megtalálhatunk és amelyek környezetkímélő alternatívát jelentenek más technológiákkal szemben.⁵⁸

Népességrobbanás – kicsiben

Az egymilliárd egyszázmillió főt számláló Indiai Köztársaságban Ladakh *népességrobbanásáról* beszélni csupán némi képzavarral lehet, hiszen Ladakh összlakossága alig 200 ezer fő. Áttekintve az 1901-től rendelkezésre álló népességszámlálási adatokat, azt figyelhetjük meg, hogy 70 éven keresztül a népességnövekedést mérsékelt volt (60,3%), míg az utóbbi 30 évben igencsak megnőtt (62%).⁵⁹ Ez látszólag jelentéktelen eltérés, de vegyük figyelembe, hogy az első adat hetven év népességnövekedését mutatja, az utóbbi pedig három évtizedét.

⁵⁴ Rizvi: i.m. 175-176. o.

⁵⁵ www.ledeg.org.

⁵⁶ Bremen Overseas Research and Development Association, www.borda-net.org, internetről letöltve: 2009. március 28.

⁵⁷ Groupe Energies Renouvelables, Environnement et Solidarités.

⁵⁸ Ladakh Ecological Development Group. *What We Do*. www.ledeg.org/pages/what-we-do.php, internetről letöltve: 2009. március 28.

⁵⁹ Rizvi: i. m. 114-117. o.

A főváros, Leh kapcsán annak a klasszikus urbanizációs folyamatnak lehetünk tanúi, amely a világ legtöbb nagyvárosában végbement. A falvakból a városokba özönlött a népesség a kedvezőbb munkalehetőségek és a jobb életkörülmények reményében. Az 1960-as évtizedben 48,4%-os, a 1970-es években 57,96%-os népességnövekedés történt, míg a nyolcvanas években a lakosság megduplázódott. A Leh közigazgatási határain belül nyilvántartott népesség mellett érdemes számításba venni „Nagy-Leh” lakosságának gyarapodását is. A hatvanas-hetvenes évek tibeti menekültjei elsősorban nem Leh belvárosát népesítették be, hanem néhány kilométerre a városhatár mellett hoztak létre kisebb településeket, pl. Csoglamszárt. 1991 és 1995 között a városhoz tartozó „mini-agglomerációban” a lakosság száma 32,88%-kal nőtt. A várostervezők jelenleg 2020-ig vetítik előre a lakosság további növekedését, és 2020-ra már mintegy 55-60 ezer fővel számolnak.⁶⁰

A munkaképes lakosság Lehbe áramlása elsősorban azért tragikus, mert óriási nyomást gyakorol az egyébként is elmaradott infrastruktúrára, közüzemi hálózatra. A város egyre inkább romházak szervezetlen halmazának benyomását kelti. Ugyanakkor ez a folyamat megfosztja a munkaerőtől azokat a falvakat, amelyeknek a hagyományos munkamegosztás szerint Ladakh élelmiszertermelésében kellene részt venniük. Felforgatja a társadalom egészét, különösen megnehezíti a nők életét, akikre így még keményebb mezőgazdasági munkateher nehezedik. Máris megfigyelhetjük a férfi/nő arány drasztikus változását Lehben, ahol az ezer férfire jutó nők aránya néhány évtized alatt 1011-ről 733-ra csökkent.

A népességnövekedés talán a legérzékenyebb pontja Ladakh változásának. Az erőforrások szűkössége szempontjából már is elérte a kritikus szintet. A Lehi Körzet, a főváros nevét viselő közigazgatási régió népessége 1961 óta majdnem háromszorosára, 43.500-ról 117.600 főre nőtt!

A turizmus hatásai

India az óvatos lépések politikáját követve 1971-ben részlegesen már megnyitotta a régió határait, majd 1974-től kezdve minden különösebb engedély igénylése nélkül beléphettek a turisták Ladakhba.⁶¹ A térség életében a leginkább drámai változást éppen a turizmussal összefüggő folyamatok indították el. Az eddig említett összes modernizációs változás és törekvés együttesen sem nyomta rá bélyegét ily mértékben a régió társadalmára.

⁶⁰ Jina: *Ladakh - The Land and People*. 148-158. o.

⁶¹ Jina: *Development of Ladakh Himalaya*. 139-140. o.

A turizmus kétségkívül jelentősen fellendítette Ladakh gazdaságát. Különösen nagy vagyonra tehetett szert néhány vállalkozó. Ám a társadalomban végbement változások sokkal mélyrehatóbbak voltak, mint ami e vékony réteg meggazdagodásából következne. Meglepő az az igyekezet, amellyel a ladakhiak az anyagi gyarapodásnak ezt a forrását az elmúlt három évtizedben megpróbálták kiaknázni. A legszerényebb körülmények között élők ugyanúgy – amennyiben egy-egy falusi ház melletti helyiséget a nyári turistaszezonban kiadtak –, mint a legtehetősebbek, akik valóságos palotaszállókat tudtak építeni. Hogy az erőfeszítéseket kellően méltányoljuk, tudnunk kell, hogy a turistáknak épült házak sok esetben messze meghaladják a helyi komfortszintet, és hogy ezek építőanyagait igen messziről, a Himalája vonulatain át kellett Ladakhba szállítani.

A turizmus fellendülésének egyik kedvező mellékhatásaként az állam is folyvást javítani igyekszik a helyi infrastruktúrát, ami már nem pusztán a turisták kényelmét szolgálja. Ilyen pl. Leh közvilágítása, melyet Dzsammu és Kasmír Állam Idegenforgalmi Minisztériuma finanszírozott, és amely 1995 óta könnyíti meg a helyiek életét.

Számos folyamat kellemetlen mellékhatásokkal járt. Legotrombább példa erre a közúti közlekedés robbanásszerű fejlődése, ami magával hozta a légszennyezést. A környezetvédelmi normák betartására sem Indiában, sem Ladakhban nem fektetnek hangsúlyt. A vidék kristálytishta magaslati levegője a közutak mentén elviselhetetlenné változott. A hegyi túrákon eldobált szeméthegek soha le nem bomló maradványai, a helybeliek számára sokáig ismeretlen vízöblítéses vécék elterjedése miatt felgyülemelő szennyvíz potenciális veszélyforrások. Mindezek a fejlődés nemkívánatos következményei.

A turizmus további kellemetlen hozadéka, hogy a helyi lakosság egyszerűen alávetettnek, szegénynek és kiszolgáltatottnak kezdte magát érezni, mert megtapasztalta a különbséget a saját életmódja és a turistáké között. Helena Norberg-Hodge, Ladakh egyik legismertebb kutatója, aki évtizedeket töltött a helyszínen, ezt az élményt a „marslakók megérkezéséhez” hasonlítja.⁶² Amint az egyszerű ladakhi ember hirtelen szembesül a turisták gazdagságával, különös és ismeretlen eszközeivel, nemtörődömségével, saját életvitelét, szokásait, életmódját elkezdi lebecsülni, és a nyugati filmekből ismerős értékeket kezdi követni. Még az olyan egyszerű mindennapi dolog is, mint egy baseball-sapka, egy napszemüveg, a nyugati világ csillogását és felsőbbrendűségét közvetíti a helyi emberek, különösen a fiatalabbak számára.⁶³

⁶² Norberg-Hodge: i. m. 94-95. o.

⁶³ Jina: *Ladakh, past and present*. 100. o.

A turizmus harmadik mellékhatásaként említhetjük, hogy a turisták éppen a mezőgazdasági munkák időszakában érkeznek Ladakhba, amikor minden dolgos kézre szükség volna. A fiatalok ilyenkor különféle turizmussal kapcsolatos szolgáltatásokat vállalnak, teherhordást, túravezetést, vagy emléktárgyak árusítását, ahelyett hogy segítenének a betakarítási munkákban. A mezőgazdasági munkák zöme az otthon maradt asszonyok nyakába szakad.⁶⁴

A turizmus hatásai közül utolsóként említjük azt, amely nem negatív. A kulturális és életmódbéli kihívás, amit a turizmus jelent a ladakhiak számára, kiválthat olyan reakciókat is, amelyekkel a népesség talán válaszokat talál a globalizáció okozta gondokra. A LEDeG és a SECMOL⁶⁵ tagjai között máris szép számmal akadnak olyan fiatalok, akik tisztában vannak a modern kor vívmányainak kétarcúságával, és helyettük inkább egyfajta „ladakhi út” kísérletében hisznek. Mindkét szervezet tagjai nagy hangsúlyt fektetnek az ismeretterjesztésre, valamint arra, hogy felhívják a lakosság figyelmét a ladakhi kultúra megvédésének fontosságára. Nem tudhatjuk, hogy milyen hatékonyan buzdíthatják a helyieket, de meglehetősen nehéz dolguk lehet, hiszen a valóság szöges ellentétben áll az általuk hirdetett erkölcsi elvekkel.⁶⁶

Konklúzió - Lehetséges megoldások

Gyakori vitatéma, hogy mennyire szabad Ladakh életét a jövőben átalakítani. Vajon érdemes-e a modern világ összes hatását negligálva meghagyni valamiféle érintetlen „Sangri-La-nak”?⁶⁷ Vannak, akik úgy gondolják, hogy Ladakhot Bhutánhoz hasonlóan le kellene zárni a hatalmas turistainvázio elől, korlátozni kellene a beengedett turisták számát és meghatározni a kötelezően átváltandó napi költőpénzt. Másik lehetőségnek India egy másik állama kínálgatik, Szikkim. Ebbe az államba csak 15 napra kaphatnak vízumot a turisták, és a vízumot csak fél évvel később újíthatják meg.

Maguk a ladakhiak közül sokan úgy vélik, hogy a fenti ötletek Ladakh esetében nem kivitelezhetőek és nem is volnának kívánatosak.⁶⁸ Míg Bhután teljes mértékben, Szikkim pedig korlátozottan dönthet külvilággal fenntartott kapcsolatairól, Ladakh ezeket nem ellenőrizheti.

⁶⁴ Norberg-Hodge: i. m. 96-100. o.

⁶⁵ Students' Educational and Cultural Movement of Ladakh www.secmol.org, internetről letöltve: 2009. március 28.

⁶⁶ Sonam Jorges, a LEDeG igazgatójának személyes közlése, 2007. július 30. Leh, Ladakh.

⁶⁷ James Hilton A kék hold völgye című könyvében híressé vált, valahol a Himalájában fekvő misztikus, elképzelt ország neve.

⁶⁸ A LEDeG mikro-vízierőmű mérnökének személyes közlése, 2007. július 25. Leh, Ladakh.

A megoldás kulcsa talán a ladakhiak önbizalma lehet. Az öntudatos ladakhiaknak tudniuk kell, hogy a modernizáció nemcsak a korszerű termékek választékát jelenti, hanem egyben a fogyasztás és a kereskedelem, a haszonközpontú gazdaság és a bűnözés akadálytalan terjedését, a gépjárművek elburjánzását, valamint a természeti környezet gyors pusztulását is.⁶⁹

Az 1974-es nyitás óta immár harmincöt év eltelt. Azok a „gyermekbetegségek”, amelyek a hirtelen nyitással jártak, napjainkra lassan lecsillapodnak. A helyi közösség egyik legnagyobb feladata, hogy képes legyen a globalizálódó világban, a feltörekvő indiai gazdaságban megőrizni kulturális vonzerejét, ugyanakkor tudatosan élni a fenntartható fejlődés által kínált fejlődési lehetőségekkel.

⁶⁹ David Sonam, a lehi Moravian keresztény iskola nyugalmazott igazgatójának személyes közlése, 2007. augusztus 3. Leh, Ladakh.

Salát Gergely:

Csoma Mózes: Korea – Egy nemzet, két ország

Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.
178 oldal

A Koreai-félsziget történelméről, jelenlegi viszonyairól meglehetősen keveset tudunk: magyar nyelvű könyvek, tanulmányok alig jelennek meg róla, s a média is viszonylag keveset foglalkozik vele. Pedig a terület több okból is nagyobb figyelmet érdemelne. A félsziget már csak méretei – 72 millió fős lakossága (49 millió délen, 23 millió északon), 220 ezer km²-es területe (100 ezer délen, 120 ezer északon) – alapján is számottevő tényező, de Dél-Korea a gazdasága miatt is megkerülhetetlen, GDP-jét tekintve az ország egyértelműen a világ középhatalmai közé tartozik (2007-ben a 14-ik volt az országok rangsorában). A dél-koreai cégek Magyarországon is tekintélyes befektetésekkel vannak jelen. A félsziget katonai potenciálja is hatalmas: ha a két Korea egyesülne, akkor a világ második legnépesebb hadseregével rendelkezne (az USA-t is megelőzné), s az övé lenne a világ harmadik legtöbb tankja és tengeralattjárója, a negyedik legnagyobb légierije, nem is szólva a nukleáris fegyverekről.

Emellett azonban Korea azért sem kerülhető meg, mert a Koreai-félsziget jelenleg a földkerekség egyik legkiszámíthatatlanabb régiója, amely bármely pillanatban válsággóccá válhat – sőt sok szempontból már most is az. Jellemző módon időről időre előfordul, hogy azt sem tudni biztosan, életben van-e még Észak-Korea első számú vezetője, vagy esetleg egy ismeretlen összetételű klikk irányítja a magát atomhatalomnak valló országot. Bush amerikai elnök a „gonosz tengelyéhez” sorolta a Koreai Nép Demokratikus Köztársaságot, de minden erőfeszítés ellenére sem sikerült engedményeket kicsikarni tőle, Kim Dzsong Il rezsimje sikeresen dacol a rá nehezedő nyugati nyomással. Eközben a kevés rendelkezésre álló információ alapján az észak-koreai gazdaság romokban hever, emberek milliói éheznek – ugyanakkor az ország összeomlása, vagy esetleges előre menekülése egy háborúba beláthatatlan világpolitikai következményekkel járhat.

Koreával a sors nem bánt túl kegyesen: méretei alapján az ország szinte a világ minden más pontján regionális közép- vagy nagyhatalomnak számítana, ám a koreaiakat csak náluk nagyobb világhatalmak veszik körül. Korea több mint kétezer éve rendszeresen ki volt téve a hatalmas szomszéd, Kína hódítási kísérleteinek, de az elmúlt félezer évben Japán is időről időre megtámadta, s a 19. század végén gyarmatosította is. A második világháború után pedig Korea lényegében valamennyi globális nagyhatalom érdekszférájának ütközőzónájában találta magát: Kína és Japán mellett közvetlen kapcsolatba került a Szovjetunióval és az USA-val is. Így a koreai helyzet nagyrészt a mindenkori nagyhatalmi szándékok és erőviszonyok függvényévé vált, s az itteni események mindig túlmutattak és túlmutatnak önmagukon. Ez az évezredes kiszolgáltatottság természetesen a koreai néplélekre és a politikusok hozzáállására is hatott: mindkét Koreában meghatározó tényező a felfokozott nemzeti érzés – nyugodtan nevezhető nacionalizmusnak –, illetve sokszor az irracionális (vagy annak tűnő) viselkedés. Jellemző, hogy míg nálunk az ellenséges „békaemberek” egy abszurd filmszatíra fikatív szereplői, addig a dél-koreai partoknál időről időre valódi békaemberek – észak-koreai ügynökök – tűntek fel. És az is jellemző, hogy a két ország úgy él együtt már csaknem hatvan éve, hogy jogilag hadban állnak egymással, csupán egy fegyverszüneti egyezmény van közöttük érvényben.

A Koreai-félsziget közelmúltja, jelene és jövője a terület mérete, adottságai, gazdasági és katonai potenciálja, illetve a nagyhatalmi ütközőzónaként játszott világpolitikai szerepe miatt rendkívül izgalmas és fontos téma, ezért is sajnálatos, hogy magyar nyelven a jelentőségéhez képest meglehetősen szegényes a (két) Korea irodalma. Az 1980-as évek végéig Magyarország a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságra szövetségesként tekintett, s mivel Kim Ir Szen országa a hidegháború frontvonalában helyezkedett el, a vele kapcsolatos magyarul megjelent írások zöme a korban szokásosnál is átpolitizáltabb és elfogultabb volt. A Koreai Köztársaság pedig – a politikai vádiratokat leszámítva – gyakorlatilag tabutéma volt. 1989-ben aztán az akkori szocialista országok közül elsőként Magyarország diplomáciai kapcsolatot létesített a Koreai Köztársasággal, ettől fogva a politika nem gyakorolt többé befolyást a Koreákról szóló irodalomra, ugyanakkor – a szöuli olimpiát követő rövid felfutáson kívül – nem növekedett jelentősen az érdeklődés Korea iránt, s egy-két kivételtől eltekintve hiányoztak a megfelelő szakemberek is. Ráadásul a koreanisztikának nem volt Magyarországon központja, az egy-két – jellemzően Észak-Koreában képzett, vagy ott valaha diplomataként tevékenykedett – Koreára specializálódott kutató különböző intézményekben dolgozott. Így nem születtek meg azok a hiánypótló művek, amelyek legalább utólag objektívan

összefoglalták volna a két Korea közelmúltját, viszonyait, sajátosságait a nagyközönség számára.¹ E hiányosság pótlásának egyik első lépése lehet a fiatal koreanista, Csoma Mózes könyve.

A *Korea – Egy nemzet, két ország* alapvetően tudományos ismeretterjesztő mű, s bár bizonyos kérdéseket a szerző részletesebben tárgyal, a hatalmas téma és a viszonylag szűk, mellékletek nélkül 152 oldalas terjedelem meghatározza, hogy mélyebb elemzésre a munka nem vállalkozhat. Ugyanakkor a – kifejezetten olvasmányos – könyv jó kiindulópont lehet mindenkinek, aki szeretne jobban belemélyedni a Koreai-félsziget viszonyaiba, s azok is haszonnal forgathatják, akik nem kívánnak Koreával foglalkozni, csupán kíváncsiak e kelet-ázsiai nemzet helyzetére. Mivel a Koreával kapcsolatos tudást lényegében „nulláról kezdve” kell megszereznünk – a Németországgal, Nagy-Britanniával, Franciaországgal egy súlycsoportba tartozó ország gyakorlatilag nem szerepel a középiskolai történelemkönyvekben, de még az egyetemi történelem szakok tananyagában sem –, örvendetes, hogy végre a rendelkezésünkre áll egy könnyen elérhető és olvasható, ugyanakkor színvonalas könyv.

Ahogy a cím is utal rá, a mű fókuszában a félsziget megosztottsága áll, vagyis elsősorban nem a két állam belső történéseivel foglalkozik, hanem egymáshoz való kapcsolatukkal – s a témából adódóan a biztonságpolitikai vetületekkel. A könyv főszövegét kisebb-nagyobb érdekességekkel, olykor a történeti-politikai bulvár kategóriájába sorolható információkkal szolgáló keretes anyagok szakítják meg (pl. *A koreai királyi család utóélete*, 26–27. o.; *Ri Hval, a japán pilótából lett észak-koreai altábornagy*, 36. o.; *Az észak-koreai Godzilla-film*, 62. o.; *Amerika-ellenes nemzeti üdítőital Szöulban*, 127–128. o. stb.), ezek azonban egyáltalán nem zavaróak, sőt kifejezetten jól kiegészítik a főanyagot, és remekül érzékeltetik a koreai politika élet és mindennapok – számunkra furcsának tűnő – sajátosságait.

Az első fejezet (*A koreai kérdés a nemzetközi politikában*, 11–44. o.) címével ellentétben a koreai nép történetét tárgyalja a kezdetektől a koreai háború végéig, a megosztottság kezdetéig. Egy ilyen bevezetés egy jobban ismert ország történetében felesleges lenne, ám mivel elég kevés esély van arra, hogy az olvasók akár csak főbb vonalaiban ismernék a koreai történelmet, a jelen esetben a fejezet kifejezetten hasznos.

A *Párhuzamos fejlődés a Koreai-félszigeten – siker és kudarc* (45–56. o.) című fejezet a két ország(rész) gazdasági fejlődését tárgyalja röviden, melynek során Észak és Dél a közös gyökerek ellenére teljesen eltérő utat járt be: a sokkal jobb helyzetből induló Észak-Korea az

¹ A magyar nyelvű koreai tárgyú művekről Földi Attila készített részletes bibliográfiát, amely jelenleg megjelenés alatt

1970-es évektől egyre mélyebb válságba kerül, míg az eredetileg elmaradottabb Dél igazi sikertörténetet írt. A szerző kiemeli, hogy mindkét rendszer egy közös modellre, a Japán uralta Mandzsukuóra épített – ám a két Korea vezetői más-más elemeket vettek át innen, más-más eredményességgel.

A harmadik fejezet (*A Koreai-félsziget belső viszonyai*, 57–114. o.) teszi ki a könyv fő anyagát, ez foglalkozik a két Korea kapcsolatának bonyolult történetével. A témát a szerző három részre osztja. A nyílt konfrontáció időszakát (1950–1988) incidensről incidensre haladva tárgyalja: szó esik az észak-koreai terrorcselekményekről és merényletkísérletekről, a déli ellenintézkedésekről és mindezek belső és külső visszhangjáról. Külön részben szerepel az enyhülés időszaka (1990–2000): itt a szerző felvázolja az északi és déli belső politikai viszonyokat és törésvonalakat, majd elemzi az enyhülés irányába tett lépéseket, egészen az első észak-déli csúcstalálkozóig. A harmadik szakaszban (2001-től 2007-ig) az Észak és Dél közötti kapcsolatok – a korábbiakhoz képest – viszonylag intenzívvé váltak, némi gazdasági és turisztikai együttműködés is megindult. Ugyanakkor számos tényező hátráltatja a közeledést, ráadásul a könyv szerkesztésének lezárása után, 2007 végén Dél-Koreában a konzervatív jelölt nyerte meg az elnökválasztást, így a megbékélést szorgalmazó balközép erők után ismét a konfrontatívabb jobboldal került hatalomra Szöulban.

A negyedik fejezet (*A Koreai-félsziget és a nagyhatalmak*, 115–128. o.) sorra tárgyalja a Koreáknak az egyes érdekelt nagyhatalmakkal való kapcsolatait (Kína, Japán, Oroszország, Egyesült Államok), igyekezve felvázolni azt a hatalmi konstellációt, amely a koreaiak minden igyekezte ellenére meghatározza a félsziget viszonyait. Az ötödik fejezetben (*Biztonságpolitikai tényezők*, 129–146. o.) a szerző a koreaiak sorsában és politikájában központi jelentőségű katonai kérdéseket elemzi, elsősorban az atomhatalmi törekvésekre összpontosítva (amelyek a Koreai Köztársaságtól sem álltak mindig távol). Ez talán az a terület, amellyel az átlagos újságolvasó is gyakran találkozhat, s amelyen mind a mai napig nem született megoldás.

A *Következtetések* (147–150. o.) központi problémája a Koreai-félsziget jövője. Ebben a szerző a lehetséges forgatókönyvek közül azt tartja a legvalószínűbbnek, hogy újraegyesülés helyett Észak-Koreában – puccsal vagy más úton – egy Kína-barát rezsim fogja átvenni a hatalmat, amely kínai támogatással, kínai mintájú reformokat hajt végre: Kínának ugyanis érdeke, hogy fennmaradjon egy Kínától függő ütközőállam közte és az amerikai érdekszférába tartozó Dél-Korea között, s meg is van minden eszköze arra, hogy ezt a rezsimet létrehozza. A

áll.

kínai törekvések és módszerek ismeretében mi is ezt a forgatókönyvet tartjuk a legvalószínűbbnek – ám, ahogy a szerző is megjegyzi, maguk a koreaiak, ha esetleg előnti őket egy nacionalista hullám, bármikor képesek lehetnek meglepni a világot. A könyvet epilógus, színes képmelléklet (a szerző felvételeivel), táblázatok, irodalomjegyzék és névmutató zárja.

A *Korea – Egy nemzet, két ország* egy fiatal kutató első könyve, aki évekig tanult a Koreai Köztársaságban, jól ismeri a koreai nyelvet és a koreaiak mindennapjait, s munkáját elsősorban koreai nyelvű elsődleges forrásokra építette. Bár némi aránytalanság előfordul az egyes témakörök tárgyalása között, a munka alapvetően jól felépített, tartalmas olvasmány, amelynek nagy erénye, hogy – sok külpolitikai elemzéssel szemben – nagy hangsúlyt fektet a koreai eseményeket mindig erőteljesen meghatározó pszichikai tényezőkre. Reméljük, hogy a közeljövőben több, legalább ilyen alapos munka lát majd napvilágot Koreáról. Erre szerencsére minden esély megvan: 2008-ban az ELTE BTK Távol-keleti Intézetében – dél-koreai cégek és alapítványok jelentős támogatásával – megalakult az önálló Koreai Tanszék (ennek munkatársa a szerző is), így a hazai Korea-kutatásnak végre lett intézményes háttere is. Most már csak az itt dolgozókon fog múlni, hogy megszületnek-e a magyar koreanisztika régóta hiányzó alapművei. Csoma Mózes könyve alapján erre minden remény megvan.

**Kül-Világ,
a nemzetközi kapcsolatok folyóirata**

megjelenik negyedévente

HU ISSN 1785-5284

Kiadja:

Kül-Világ Alapítvány

2040 Budaörs, Nyár u. 14.
<http://alapitvany.kul-vilag.hu>
mail@kul-vilag.hu

Főszerkesztő:

Wagner Péter

Szerkesztők:

Csicsmann László
Hoffmann Tamás
Lattmann Tamás
Marton Péter
Selmeczi Anna
Tóth Gergely

Szerkesztőség:

1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
I. emelet, 112.
Tel: + 36 1 411 6532
Fax: + 36 1 266 3103
mail@kul-vilag.hu

A honlapon szereplő szövegek, illetve a folyóiratban közzétett tanulmányok és minden egyéb szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Azok – ellentétes kikötés hiányában – szabadon idézhetők és hivatkozhatók a forrás szabályos megjelölésével, további felhasználásukhoz viszont a kiadó előzetes írásbeli engedélye szükséges.